

Čitaonički pokret u vrijeme narodnog preporoda u Istri

Hajduković, Vanja

Undergraduate thesis / Završni rad

2024

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:845655>

Rights / Prava: [Attribution 4.0 International](#)/[Imenovanje 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-09-27**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI

Vanja Hajduković

ČITAONIČKI POKRET U VRIJEME NARODNOG PREPORODA U ISTRI

Završni rad

Rijeka, 2024.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

Vanja Hajduković

ČITAONIČKI POKRET U VRIJEME NARODNOG PREPORODA U ISTRI

Završni rad

Studentica: Vanja Hajduković

JMBAG: 0009092578

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti i povijesti umjetnosti

Mentor: doc. dr. sc. Andrea Roknić Bežanić

Rijeka, 2024.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. FAZE NACIONALNE INTEGRACIJE HRVATA U ISTRI TIJEKOM XIX. STOLJEĆA	3
2.1. Početna faza	3
2.2. Središnja faza i osnivanje lista <i>Naša sloga</i>	5
2.2.1. Organiziranje tabora i smjena generacije: „Istarski trolist“	8
2.2.2. Družba sv. Ćirila i Metoda i osnivanje hrvatske gimnazije u Pazinu	11
2.3. Međufaza i završna faza	13
3. POVIJESNI RAZVOJ ČITAONIČKOG POKRETA.....	15
4. ČITAONIČKI POKRET U HRVATSKOJ.....	16
5. ČITAONIČKI POKRET U ISTRI.....	17
5.1. Čitaonica u Kastvu	19
5.2. Čitaonica u Puli	21
5.3. Čitaonica u Svetom Petru u Šumi	22
5.4. Čitaonica u Pazinu.....	23
5.5. Čitaonica u Cerovlju	25
6. ZAKLJUČAK.....	27
7. POPIS LITERATURE	28
7.1. Periodika	30
7.2. Internetski izvori	31
8. SAŽETAK	33

1. UVOD

XIX. stoljeće i početak XX. stoljeća vremenski je period velikih promjena. Dominantna pojava koja je bila u centru pažnje toga razdoblja vezana je uz buđenje nacionalne svijesti. Nacionalna svijest se prvo javlja na području tadašnje Banske Hrvatske, a malo kasnije je zahvatila i Istru. Iako je kasnila za ostatkom Hrvatske, Istarski su intelektualci i narodnjaci nacionalnu borbu shvatili ozbiljno. Najveći je problem predstavljala nepismenost, a nepismenog uglavnom seljačkog stanovništva je bilo u većini. Tu je veliku ulogu imalo svećenstvo, a kao glavnim predstavnikom istaknuo se porečko-pulski biskup Juraj Dobrila. Za njega je širenje pisane riječi i ulaganje u materinji jezik predstavljalo srž nacionalne borbe. Da bi se ta pisana riječ mogla očuvati i dalje razvijati javila se potreba za okupljanjem naroda koji su raspravljali o aktualnim događajima i iz njih nastojali postići određene ciljeve. U tom duhu nastale su čitaonice. Uz njihovu primarnu djelatnost čuvanja knjiga, novina, časopisa i drugih djela, najviše se ističe okupljanje naroda unutar njezinih prostorija. Preporoditelji su svojim djelima tako širili svoje preporodne misli, a nacionalna borba se tako širila kroz šire slojeve društva. Uz javna okupljanja bila je vezana i pojava tzv. tabora. Na njima se raspravljalo o ciljevima i težnjama Hrvata i Slovenaca u Istri koje su kanili i ostvariti. Čitaonice su tijekom druge polovice 19. st., točnije od 1866. godine i osnivanja prve pa sve do uspostave talijanske uprave aktivno nastavile sa svojim djelovanjem. One tako niti u jednom trenutku nisu stale sa svojom nacionalnom borbom.

Kroz ovaj rad nastojat ću pojasniti tijek nacionalne borbe, odnosno razvojne faze nacionalne integracije Hrvata u Istri kroz razvoj čitaoničkog pokreta i osnivanja čitaonica diljem istarskog poluotoka. U prvom dijelu rada su tako opisane početna faza nakon koje je uslijedila središnja, ujedno i najduža faza te period stagnacije i završna faza. Opis faza nacionalne integracije je nužan u opisu nastanka čitaoničkog pokreta, a upravo je to tema koja slijedi u drugom dijelu rada. Uz općenit opis začetka ovog pokreta u Europi i Hrvatskoj, veći i detaljniji je naglasak posvećen istarskom čitaoničkom pokretu. Tako su navedeni primjeri djelovanja čitaonica u Kastvu, Puli, Svetom Petru u Šumi, Pazinu i Cerovlju. Svako navedeno središte nosi svoj razlog zašto je baš u njemu bilo važno osnovati čitaonicu. No, zanimljivo je, kako je struktura stanovništva jedno od bitnijih razloga pokretanja čitaoničkih aktivnosti. Njihova želja za čitanjem i govorenjem materinjeg jezika te okupljanjem u obliku zabave i samo druženje ojačati će proces nacionalne borbe.

Novine *Naša sloga* nastale su 1870. godine, a glavni im je cilj bio osvježavanje svih slojeva društva. Tekstovi ove periodike uvelike su pomogli nacionalnoj borbi, a da bi riječi imale smisla, morale su biti i pročitane narodu. Tako je *Naša sloga* bila sastavni dio svake čitaonice, a ujedno i ovog rada. Pretpostavljam kako je čitaonički pokret predstavljao jednu od glavnih uloga u istarskom narodnom preporodu; aktivirao je i probudio sve slojeve društva. Tako je nacionalna svijest jačala, a borba se brže razvijala.

2. FAZE NACIONALNE INTEGRACIJE HRVATA U ISTRI TIJEKOM XIX. STOLJEĆA

Povijest buđenja nacionalne svijesti na području Istre i Kvarnera dug je i kompleksan proces kao i buđenje nacionalne svijesti u drugim dijelovima današnjeg hrvatskog teritorija. Zbog teritorijalne odvojenosti Istre u odnosu na ostale krajeve sa većinskim hrvatskim stanovništvom, istarski Hrvati su tijekom stoljeća uspjeli očuvati etničku većinu na poluotoku. Za to su očuvanje bili zaslužni narodni glagoljaški svećenici. Govorili su crkveno-slavenskim jezikom i koristili glagoljicu kao pismo te održavali veze s ostalim glagoljašima u drugim hrvatskim krajevima.¹

Ujedinjenje istarskog poluotoka bilo je nužno za daljnji razvoj nacionalnog jedinstva. Gotovo punih pet stoljeća, Istra je bila podijeljena na područje kojim je upravljala talijanska Venecija te područje pod upravom njemačke Austrije. Ove su dvije sile tako širile svoj jezik, kulturu i način života. Do prvog ujedinjenja poluotoka dolazi nakon Napoleonovog ukidanja Mletačke Republike 1797. godine. Tada je na kratko vrijeme teritorij potpao pod austrijsku upravu. Godine 1804. ujedinjena je u okružni kapetanat s Tršćanskom pokrajinom i središnjom upravom u Trstu. Nakon zaoštavanja odnosa između Napoleona i Austrije, novoujedinjena Istra dolazi u ruke francuske uprave i postaje dijelom Ilirske pokrajine francuskog carstva. Napoleonova se vlast zadržala od 1805. do 1813. godine, a Istra je ponovno bila pripojena Austriji na Bečkom kongresu 1815. godine i stvoreno je: „Ilirsko primorje“. Rijeka je 1822. godine pripojena Hrvatskoj i stvoreno je Pazinsko okružje. Godine 1825., Trst je dobio autonomiju i bio je odijeljen od Primorja, a Istra je tada postala upravno ujedinjena, a glavno središte je bilo u Pazinu.²

2.1. Početna faza

Početna faza vezana je uz period od 30-tih do 60-tih godina XIX. stoljeća. Ova se etapa u povijesti nacionalne integracije Hrvata u Istri opisuje kao temeljnom. Vezana je uz prodor ilirskih ideja koje su na istarski poluotok, ali i kvarnerski dio prenosili svećenici. Oni su predstavljali najobrazovaniji sloj u odnosu na većinsko nepismeno seljačko stanovništvo. Iako je društvo u tim prvim godinama njegovalo hrvatsko/slavensku kulturu i govorilo materinjim

¹ ŠEPIĆ, Dragovan. *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, Račice: Reprezent, 2004., str. 31.

² MILANOVIĆ, Božo. *Hrvatski narodni preporod u Istri: knjiga prva (1797.-1882.)*, Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1967., str. 13-56.

jezikom, oni još uvijek nisu bili nacionalno osviješteni. Ideja o nacionalnom povezivanju u jednu cjelinu, državu, također nije bila prisutna. Spomenuti svećenici koji su širili ideje o nacionalnom jedinstvu bili su učeni unutar hrvatskih zemalja, u većim gradovima i mjestima, Zagrebu, Karlovcu, Rijeci i Senju. Na tom teritoriju je ilirski pokret sve više jačao, stoga nije sporno da je snažan utjecaj ostavio i na istarske svećenike koji su te ideje i ciljeve širili. Najistaknutiji među njim bio je kanfanarski župnik Petar Studenac.³ Pisao je i bio u kontaktu s Ljudevitom Gajom, jednim od glavnih–predstavnik Hrvatskog narodnog preporoda. Uz Studenca, 50-tih godina se ističe i djelatnost porečko-pulskog biskupa Jurja Dobrila.⁴ Njegov objavljeni molitvenik na hrvatskom jeziku, godine 1854. pod nazivom: „*Otče budi volja tvoja*“, ostavio je snažan trag u tijeku nacionalne borbe.⁵

Dobrilini svjetonazori bili su ključ u razvoju hrvatske pisane riječi i nacionalne svijesti na istarskom poluotoku. Uz molitvenik, biskup je izdavao poslanice na talijanskom i hrvatskom jeziku te pastirska pisma. Talijanskim se jezikom obraćao građanstvu, odnosno, intelektualnom stanovništvu koje je bilo pismeno i svakodnevno okruženo pisanom riječi. Hrvatska je verzija imala drugačije značenje od talijanske. Biskup je uvidio problem seljačkog stanovništva u

³ Petar Studenac rođen je u Rijeci 31. siječnja 1811. godine, a umro je Kanfanaru 24. svibnja 1898. godine. Teologiju je pohađao u Gorici, a zaređio se 1834. godine. Centar njegova djelovanja bio je Kanfanar gdje se kao počasni kanonik, župan i dekan zadržao sve do svoje smrti. Isto kao i njegov suradnik, Juraj Dobrila, priključio se hrvatskom narodnom preporodu. Postao je članom Matice ilirske nakon njezina osnutka 1842. godine, a njegovi su ciljevi bili: sastavljanje hrvatske gramatike i uvođenje udžbenika na hrvatskom jeziku i smatrao je kako preporod ne bi trebao zahvatiti samo intelektualno društvo već i puk. Smatran je jednim od prvih istarskih preporoditelja i propovijedao je na hrvatskom jeziku. *Nekoje misli o narodnom združenju*, članak objavljeno u *Danici* 1844. godine, *Molitva Ilirom* 1840. godine i dvije pjesme posvećene Dobrili sačuvana su njegova djela. Studenac, Petar. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 7.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/studenac-petar> .

⁴ Juraj Dobrila rođen je u Velom Ježenju (Pazin) 16. travnja 1812. godine, a umro je u Trstu 13. siječnja 1882. godine. Završio je studij filozofije i teologije u Gorici, a zaređio se 1837. godine. U Trstu je djelovao kao kapelan i njemački propovjednik te ravnatelj djevojačke škole, profesor bogoslovlja, župnik i kanonik. Iako je u početku djelovao kao njemački propovjednik on se tijekom školovanja u Karlovcu i Gorici upoznao i prihvatio temeljne ideje hrvatskog narodnog preporoda. Godine 1857. postavljen je za porečko-pulskog biskupa, a 1875. godine za tršćansko-koparskog. Njegovo prijateljstvo s đakovačkim biskupom J. J. Strossmayerom uvjetovalo je prihvaćanjem južnoslavenske ideologije koju je zajedno s Dinkom Vitezićem širio po Istri i Kvarnerskom otočju. Bio je član istarskog Pokrajinskog sabora i zastupnik u bečkom Carevinskom vijeću, a na I. vatikanskom koncilu koji je održan od 1869. do 1879. godine, podupirao je Strossmayera u njegovim zalaganjima protiv prihvaćanja dogme o papinoj nepogrešivosti u kontekstu vjere i morala. Dobrila je bio prvi u Istri koji je u hrvatskom duhu odgajao i obrazovao mladu inteligenciju, a svoja je financijska sredstva usmjerio ka stvaranju temelja narodnog preporoda. Tako je 1854. objavio molitvenik *Otče, budi volja Tvoja* te poslanice na hrvatskom jeziku. Sudjelovao je u pokretanju kalendara *Istriian* 1869. godine i periodike *Naša sloga* 1870. godine. Uz pisanu riječ, ulagao je i u kulturu, gospodarstvo i prosvjetu. Dobrila, Juraj. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 7.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/dobrila-juraj>

⁵ ŠETIĆ, Nevio. *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, Zagreb : Dom i svijet, 2005., str. 43-44.

unutrašnjosti Istre; odnosno slab utjecaj i rad svećenstva. Poslanice na materinjem jeziku je Dobrila pisao sam, a namjera mu je bila da se tom stanovništvu treba pristupiti, kako on navodi, kao roditelj koji će potaknuti njihovu svijest o hrvatskom porijeklu i na taj način jačati nacionalnu borbu. Njegova se riječ tako širila tijekom nedjeljnog bogoslužja, ali Dobrila je odlučio zakoračiti stepenicu više. U prijevodu, nije se ograničavao samo unutar vjerskog okvira djelovanja, već je smatrao kako se pisana riječ mora širiti i u drugim medijima. Odnosno, kako je pisana riječ isključivo na materinjem jeziku ključ za buđenje nacionalne svijesti. Tako je nastala ostvarena inicijativa pokretanja kalendara i novina na hrvatskom jeziku.⁶

2.2. Središnja faza i osnivanje lista *Naša sloga*

Središnja je faza obilježila dug period koji se može datirati od 1861. do 1907. godine i podijeljen je u tri etape.⁷ Događaj koji je potaknuo jačanje i razvoj nacionalne svijesti i nastavio proces nacionalne integracije bio je pad Bachova apsolutizma kada je 1861. godine Istra dobila svoj Zemaljski sabor. Sabor je upravljao autonomnim poslovima Istre i birao Zemaljsko vijeće. Početni problem bila je pobjeda Talijanske liberalne stranke na prvim izborima za Zemaljski sabor s 21 mandatom, a hrvatski predstavnici su bili biskupi Juraj Dobrila i Ivan Vitezić. Iako su dominirali Talijani, to hrvatski dio nije spriječilo da i dalje nastave nacionalnu borbu. Već su se na prvim zasjedanjima počeli boriti za ravnopravnost hrvatskog i slovenskog jezika u saboru jer je tada službeni jezik bio talijanski. Veći se problem odrazio na seljačko stanovništvo zbog toga je pokret tekao sporo. Zbog loših klimatskih uvjeta koji su rezultirali sušom, hrvatski su se seljaci zaduživali kod talijanskih trgovaca i posjednika koji su time širili svoj utjecaj. Uz to, novoizglasani općinski zakon u Zemaljskom saboru 1863. godine stavio je hrvatsko stanovništvo pod veću ovisnost o talijanskom. One općine koje se nisu uspijevale same uzdržavati potpale su pod jače općine, a to su uglavnom bile talijanske. Time su na hrvatski dio širili svoju kulturu i način života koji je snažno pogodio hrvatsku nacionalnu borbu. Iako je 1867. godine Carevinsko vijeće u Beču izglasalo ravnopravnost svih naroda u Austriji, dominacija talijanske buržoazije bila je zastupljenija tada na istarskom poluotoku.⁸

Unatoč navedenoj talijanskoj dominaciji, hrvatski je narodni preporod u Istri, iako se u tom trenutku sporo razvijao, bio nazočan. Nazočnost je vidljiva u otvaranju prve čitaonice u

⁶ DABO, Mihovil, „Za kmetske prste“. Juraj Dobrila i širenje pisane riječi. *Problemi sjevernog Jadrana*, 16 (-), 65-77. <https://doi.org/10.21857/m8vqrtz4q9>, str. 70-71.

⁷ ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, str. 45.

⁸ ŠEPIĆ, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, str. 36-38.

Kastvu 1866. godine koja je ostvarila lančani efekt te su se nakon nje otvarale hrvatske čitaonice diljem zapadne Istre i Kvarnerskih otoka.⁹ Uz čitaonice na Dobrilinu inicijativu je 1869. i 1870. godine i podršku biskupa Bartola Legata izašla Hrvatska periodička publikacija u Istri, a to je bio kalendar *Istran*. Kalendar je bio objavljen u Trstu, a titulu glavnog urednika preuzeo je Franjo Ravnik.¹⁰ Uz Ravnika, svoje su tekstove objavljivali i Juraj Dobrila, Petar Studenac i Medo Pucić. Tekstovi su bili vezani uz „jugoslavenski“ karakter koji je bio odgovor na Dobrilino poznanstvo s biskupom Strossmayerom koji se i zalagao za jugoslavensku ideologiju. No, te je iste godine, 1870., rasla sve veća potreba za pokretanjem novina na hrvatskom jeziku. Tu je inicijativu, također preuzeo Dobrila.¹¹

Ta se ideja o pokretanju novina javila u Rimu¹², kada je Dobrila 1870. godine prisustvovao na I. vatikanskom saboru. Pokretanje novina je, *de facto*, ubrzao članak objavljen u slovenskim novinama, *Novice*, koji je izašao još 1869. godine. Članak je bio simboličan jer su se u njemu oglasili istarski Slaveni, koji su apelirali na osnivanje novina na hrvatskom jeziku po uzoru na navedene koje su izlazile u Ljubljani. Zbog svog visokog položaja u crkvenoj hijerarhiji, Dobrila je morao pronaći izdavača i urednika. Dopisivao se s Franom Ravnikom i Antom Karabaićem¹³; no, sve je poslove odlučio predati svojim učenicima i prije svega prijateljima; Mati Baštijanu i Anti Karabaiću. Baštijani je tako postao glavni urednik, a Karabaić izdavač i odgovorni urednik. Tako je prvi broj dvotjednika *Naša sloga* izašao u Trstu

⁹ ŠEPIĆ, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, str. 38.

¹⁰ Franjo Ravnik rođen je 4. studenoga 1832. godine u selu Smokuč u Kranjskoj. Školovao se u Ljubljani, Gorici i Trstu te je 1855. godine postao katolički svećenik. Sav je svoj život posvetio kulturnom i nacionalnom djelovanju. Započeo je sa podučavanjem na području zapadne Istre gdje je predavao vjeronauk na hrvatskom jeziku. Od 1859. do 1862. godine djeluje u Kastvu. Iako se zadržao kratko, za to je vrijeme bio učitelj u kastavskoj hrvatskoj pučkoj školi koju je financirao i sam Juraj Dobrila. Predavao je hrvatski jezik i dvije školske godine obnašao dužnost ravnatelja. Inicirao je da se dobri đaci pošalju na daljnje obrazovanje u Rijeku koja je tada bila dio mađarskog dijela Monarhije. Kasnije se Ravnik vratio u Kopar gdje je službovao kao nastavnik gimnazije. Održavao je veze s tršćanskim Hrvatima i Dobrilom i time aktivno sudjelovao u narodnoj borbi. POLIĆ, M. (2010). SLOVENSKI SVEĆENIK FRANJO RAVNIK KAO HRVATSKI NARODNI PREPORODITELJ. *Croatia Christiana periodica*, 34 (65), str.77-78. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/63675>

¹¹ CETNAROWIZC, Antoni. *Narodni preporod u Istri (1860.-1907.)*, Zagreb: Srednja Europa, 2014., str. 63-64.

¹² Drugo godište kalendara *Istrana* koji je izašao 1870. godine više se vezao uz ideologiju Stranke prava koju su podržali Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić, predstavnici nove, mlađe inteligencije. Ta se ideologija kosila s Dobrilinim jugoslavenstvom. Time biskup nije podržao novi profil kalendara i povukao se smatrajući kako je pokretanje prvih novina na hrvatskom jeziku bitnije. Ta se ideja rodila za vrijeme njegova boravka u Rimu. CETNAROWIZC, Antoni. *Narodni preporod u Istri (1860.-1907.)*, str. 63-64.

¹³ Ante Karabaić rođen je u Punatu 29. rujna 1832. godine, a umro je u Trstu 22. siječnja 1906. godine. Bogosloviju je završio u Gorici i Trstu. Dio je istarskih preporoditelja, a s Matom Baštijanom je 1870. godine ostvario Dobrilinu ideju o pokretanju prvih hrvatskih novina *Naša sloga*. Bio je urednik te formalno vlasnik i izdavač. U izborima za Istarski sabor 1873. godine pomogao je pri kandidiranju Jurja Dobrile i Dinka Vitezića tako što je obišao sjevernu i istočnu Istru kako bi dobio potporu lokalnog stanovništva. Izabran je za kanonika Kaptola sv. Jeronima u Rimu 1884. godine, a godinu dana kasnije postao je članom te iste bratovštine. Nažalost se zbog bolesti iste godine morao odreći kanonikata i povukao se u Trst gdje je do kraja života bio vjeroučitelj i nadzornik zavoda Albertinum. KARABAIĆ, Antun. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024)*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 12.9.2024. <https://hbl.lzmk.hr/clanak/karabaic-antun>

1. lipnja 1870. godine. Podnaslov je glasio: „Poučni gospodarski i politički list“ te je sukladno tome za cilj imao obavještavati i poučavati narod o političkim i ekonomskim temama. Uz ove teme, jedan od bitnijih ciljeva ovih novina bilo je pokretanje nacionalne svijesti, tj. podupiranje i osvještavanje svih slojeva društva da se priključe pokretu. Upravo je pokretanje ovih novina za posljedicu imalo i pokretanje nove etape u istarskom narodnom preporodu jer se zbog njih pokret mogao širiti puno brže.¹⁴

U prvom se broju lista, koji je izašao 1. lipnja 1870. godine pod naslovom: „*Mili rode!*“, mogu protumačiti razlozi pokretanja lista. Navodi se sljedeće: „I po Istri, na kvarnerskih Otocih i po ostalom Primorju ima već, hvala Bogu, toliko škola, da skoro sav mladji naraštaj umi čitati. Ali, ako je to i vriedno svake i najveće hvale, ipak se neda tajiti, da ta dragociena vještina, u tih naših stranah, žalibože, još malo komu koristi. Ier kod svih kolikih knjiga, što se svaki dan štampaju i po svietu štiju, u naš jih narod jako malo prodire, pa se u nas još i danas misli i djela na onaj isti način, kao što se je to prije sto godina mislilo i radilo.“¹⁵ Navedena kritika iz ovog citata ističe oskudan broj pisane riječi na materinjem jeziku. To se nastoji promijeniti izdavanjem ove periodike koja bi potaknula čitanje, ali i buđenje nacionalne svijesti hrvatskog stanovništva. Jer kako ističu da je čitanje „dragociena vještina“ u koju se mora ulagati kako bi pokret imao smisla te bio produktivniji i brži.

Sljedeće riječi mogu potvrditi tu važnost: „Mili rode ! želeći doskočiti tomu skrajnomu zlu našem, odlučili smo izdavati za te ovdje u Trstu, pod gori navedenim imenom, pučki hrvatski list, ter ti pružiti tako priliku, da se i ti čitanja uhvatiš i čitajuć živiti učiš. Da ćeš se ti, rode, toj viesti naradovati i naveseliti, ter krepko prihvatiti ruku, koju ti evo nudimo, tomu nam je poruk tvoj zdravi razum i ona živa želja, koja te je počela mučiti, da se i ti otreseš one svoje stare zanemarenosti i već kada tada probudiš i obnoviš.“¹⁶

U tom istom članku se navodi svrha lista te što od njega čitatelji mogu očekivati: „Što ti možemo već sada obećati jest to, da ćemo sdušno naslihati tvoje potrebe, pa gledati, da te poučimo u svakoj stvari, koja bi ti mogla koristna i ugodna biti. Iz njega ćeš se, kao se ufamo, ako si poljodjelac, vinogradar, stokar, svilar, pčelar itd. naučiti bolje ugadjati svojem tegu, a gospodar ljepše, umnije i koristnije gospodariti. Iz njega ćeš se, nadalje, naučit poznavati občinske, pokrajinske i državne ili carske zakone, kao takodjer svoja prava i svoje dužnosti naprama občine, naprama pokrajine i naprama celoga carstva ili države. A da znaš, što biva i

¹⁴ CETNAROWIZC, Antoni. *Narodni preporod u Istri (1860.-1907.)*, str. 64-65.

¹⁵ *Naša sloga*, broj 1., Trst, 1. lipnja 1870., *Mili rode!*, str. 1.

¹⁶ *Isto*, broj 1., Trst, 1. lipnja 1870., *Mili rode!*, str. 1.

po ostalom svijetu, naš će te list izvještjivati o svih znamenitijih događajih političnih ili državnih, a najme takvih, koji bi se poblizje ticali Austrije i našega u njemu živućega plemena. Kako dakle vidiš, ov će ti list biti, rode, u svakoj života prigodi, pravim i viernim kažiputem (...).¹⁷ Može se izvesti zaključak kako narod nije bio upoznat sa svojim pravima i događajima koji se odvijaju unutar države u kojoj žive. Izvještavanje o svemu aktualnom i osvješćivanje o pripadnosti „hrvatskom rodu“ potaknuti će stanovništvo na čitanje i praćenje periodike.

2.2.1. Organiziranje tabora i smjena generacije: „Istarski trolist“

Zbog sve jače talijanizacije, opasnost Hrvata i Slovenaca od nametanja talijanske kulture, jezika i načina života bila je veća. Zato su ove dvije nacionalne skupine odlučile ujediniti snage. Započela su javna okupljanja, odnosno organizacija tzv. tabora. Slovenci su prvi organizirali tabor u Kubedu 1870. godine.¹⁸ I *Naša sloga* je o taborovanju donosila vijesti. Tako je u 5. broju koji je izašao u Trstu 1. kolovoza 1870. godine pod naslovom: *Različite viesti*“, najavljen točan datum održavanja kao i komentar na ovaj događaj: „(Kako čitamo u Novicah) i u Slov. Narodu, bit će na 7 Augusta u Kubedu u Istri narodni Tabor ili ročišće. Kad promislimo, da su takova ročišća najbolja škola, gdje se narod uči poznavati sama sebe kao takodjer svoja prava i svoje dužnosti naprama države i naprama pokrajine, u kojoj živi, nemožemo se nego narodovati onoj rodoljubivoj gospodi, koja su na tu misao došla, te želiti, da im se što veći broj naroda javi.“¹⁹

Pod istim naslovom u 6. broju koji je izašao 16. kolovoza 1870. godine, opisani su zaključci tabora, a navodi se sljedeće: „(Pišu nam iz Istre), da se je na narodnom sastanku ili taboru u Kubedu na 7 avgusta skupilo u najboljem redu od četiri do pet tisućah ljudi, kao takodjer da su bile od naroda primljene sve po odboru predložene točke ili punti. Ote točke jesu: 1. Kako se imaju vladati istarski Slaveni, da postignu svoja narodna prava ili pravice ; 2. Da se uvede naš jezik u škole sudnice i ostale pisarnice; 3. Da se snize, il barem da se više nepovišuju dosadašnji danci ili davki; 4. Da se u Koparskom okružju ili kotaru utemelji jedna glavna slovenska škola. Ove točke su bile i nam poslone, ali kasno, pak ih nismno mogli natisnuti u našem posljednjem listu. Ovim se je sastankom i ovimi zaključci zavrtilo narodno kolo i u našoj Istri, pak se nadamo, da ćemo odsad unapred doživiti i više takovih sastankah u našoj domovini. Napred, rode, mudro i ozbiljno!“²⁰ U ovom se primjeru može zaključiti kako je nacionalna

¹⁷ *Naša sloga*, broj 1., Trst, 1. lipnja 1870., *Mili rode!*, str. 1.

¹⁸ ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, str. 48.

¹⁹ *Naša sloga*, broj 5., Trst, 1. kolovoza 1870., *Različite viesti*, str. 3.

²⁰ *Naša sloga*, broj 5., Trst, 16. kolovoza 1870., *Različite viesti*, str. 3.

svijest sedamdesetih godina kod Slovenaca bila evidentna. Sama potreba za javnim okupljanjem koji se pretvorio u masovno, očituje jačinu narodne svijesti.

Kao što je već navedeno, glas o organiziranju tabora ušao je u uho i kod hrvatskog stanovništva. Tako je samo godinu dana kasnije bio organiziran prvi hrvatski tabor u Kastvu. Naravno, *Naša sloga* je obavijestila o svakom detalju ovog masovnog okupljanja. U 7. broju koji je izašao u Trstu 1. travnja 1871. godine pod naslovom: *Različite viesti*, dokumentirani su sljedeći podatci: „(Tabor u Kastvu) što će se držati 21. Maja tek. g. razpravljat će, po izdanom programu, sliedeća pitanja: 1. Protest proti sdruženju Istre i Gorice sa Trstom u jednu političnu svezu; 2. Sdruženje Jugoslavenah; 3. Uvedenje narodnog jezika u učione i urede; 4. Razvitak pomorstva u Primorju u obće, a u Liburniji napose; 5. Pravo slobodne luke neka se protegne i na one krajeve Istre, gdje ga još neima. Odbor se nada mnogobrojnomu narodu iz bliza i daleka.“²¹ Prilikom najave o održavanju tabora, navedeni su i njegovi ciljevi. Njihovo navođenje bilo je bitno jer se njima stanovništvo moglo zainteresirati, a također predstavljaju i dokaz tijeka misli koji je rezultat jačanja nacionalne svijesti.

Jedanaesti broj koji je izašao u Trstu 1. lipnja 1871. godine pod naslovom: *Dopisi*, potvrđuje nam koji su prijedlozi bili usvojeni od navedenih i tko je držao glavnu riječ: „Naš se je pučki sastanak obavio što sjajnije i u najljepšem redu na urečeni dan i po proglašenom programu. Za starešinu tabora, po predlogu obćinskog tajnika, g. F. Štajdla, što je tabor otvorio, bio je jednoglasno izabran g. A. Rubeša, kastavski glavar i pokrajinski zastupnik. Na taboru su govorili: g. E. Jelušić, školski ravnatelj, o uvedenju narodnog jezika u školu i ured, na temelju XIX. članka osnovnih carevine zakonah; zatim g. M. Dr. Derenčin, o razvoju iliti razvitku našeg pomorstva; a najposlje g. F. Marot, posjednik i pokrajinski zastupnik, o financijskoj zaprtiji, kojoj je još jednako podvržena ova stran Istre. Sva tri predloga bijahu jedno glasno primljena.“²² Prihvaćanje prijedloga održanog tabora pozitivan su rezultat koji govori kako su svi prisutni bili složni oko odluke. Još jedna simbolična potvrda jačanja nacionalne svijesti.

Aktivacija istarskog naroda sedamdesetih godina ojačala je pokret, ali i dala motivaciju vrhu koji se borio za ostvarenje svih zahtjeva. Upravo je u vrhu došlo do promjena zbog starosti preporoditelja, Dobrile, Baštijana, Karabaića i drugih, koji su početkom šezdesetih godina pokrenuli jednu novu etapu u povijesti istarskih Hrvata i Slovenaca i postavili temelje narodne borbe. Zamijenila ih je mlađa generacija, početkom osamdesetih godina. Bili su to: Matko

²¹ *Naša sloga*, broj 7., Trst, 1. travnja 1871., *Različite viesti*, str. 3.

²² *Naša sloga*, broj 11., Trst, 1. lipnja 1871., *Dopisi*, str. 2.

Mandić²³, koji 1883. godine postaje odgovorni urednik *Naše sloge*; Matko Laginja²⁴, pravnik, koji 1883. godine ulazi u Zemaljski sabor kao zastupnik te svećenik Vjekoslav Spinčić²⁵. Ova je mlada generacija odgojena u duhu pravaštva i školovana u hrvatskim školama u Rijeci i Senju. Zagovaratelji su ideje priključenja Istre Hrvatskoj, bore se za hrvatski jezik te da on bude izjednačen s talijanskim jezikom u Zemaljskom saboru; a protivnici su dualizma i talijanske buržoazije. Odlučno su nastavili pokret i potaknuli narod na nacionalnu borbu koja je bila jedini preduvjet za ostvarenje svih njihovih prava.²⁶

Kako bi ostvarili sve svoje ciljeve, morali su se visoko pozicionirati u Monarhiji. Godine 1891., održani su izbori zastupnika u Carevinsko vijeće. *Naša sloga* je i ovdje imala veliki zadatak. Trebala je potaknuti narod da izađe na glasanje i da odaberu prave predstavnike koji će se uistinu boriti za njihova prava. U broju 6 koji je izašao 5. veljače 1891. godine, osvanuo je naslov: „*Uoči izbora zastupnika u carevinsko vijeće*“ u kojemu se navodi: „Svi birači i izbornici imajući pravo glasa, pozvani su, da vrše svoju državljansku dužnost; a svi pravi prijatelji našega naroda imadu se svimi dopuštenimi sredstvi poslužiti, da izbori izpadu čim

²³ Matko Mandić rođen je Mihotićima kraj Kastva 28. rujna 1849. godine i umro je u Trstu 13. svibnja 1915. godine. Školovao se u Goriziji i Trstu gdje je studirao teologiju, zatim Pragu gdje je studirao prirodne znanosti. Bio je zastupnik u Pokrajinskom saboru Istre te poslanik u Carevinskom vijeću u Beču 1907. i 1911. godine. Uz političku karijeru bio je novinar i publicist. Uređivao je list *Naša sloga*, pokrenuo je jedini hrvatski dnevnik u Trstu koji se zvao *Balkan* i uređivao slovenski list *Edinost*. U Carevinskom se vijeću borio za ravnopravnost Hrvata i Slovenaca s Talijanima, a njegove su misli bile podržane i u navedenim publikacijama. Mandić, Matko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/mandic-matko>

²⁴ Matko Laginja rođen je u Klani kraj Kastva 10. kolovoza 1852. godine, a umro je u Zagrebu 18. ožujka 1930. godine. U Zagrebu i Grazu je studirao pravo gdje je i doktorirao. Bavio se znanstvenim radom u polju pravne povijesti i kulturnim nasljeđem Istre. Zajedno je s Matkom Mandićem i Vjekoslavom Spinčićem bio predstavnik pravaša, odnosno Stranke prava Ante Starčevića. Suprotstavljao se talijanskom nacionalizmu u Istri. Bio je urednik lista *Naša sloga* gdje je objavljivao svoje stručne radove. Od 1883. godine do 1914. godine sudjelovao je u radu Pokrajinskog sabora Istre, a od 1891. do 1891. godine i od 1901. do 1918. godine bio je zastupnik u Carevinskom vijeću u Beču. Za vrijeme I. svjetskog rata zastupao je politiku Jugoslavenskog kluba koja se zalagala za pravo južnoslavenskih naroda za samoodređenje unutar Austro-Ugarske Monarhije. Nakon rata bio je član Privremenog narodnog predstavništva od 1919. do 1920. godine, član Zakonodavne narodne skupštine te ban Hrvatske i Slavonije 1920. godine. Također je bio izabran i za Ustavotvornu skupštinu 1921. godine, ali je ubrzo napušta zbog izrazite centralističke politike. Laginja, Matko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/laginja-matko>

²⁵ Vjekoslav Spinčić rođen je u Spinčićima kraj Kastva 23. listopada 1848. godine, a umro je u Rijeci (tada Sušak) 27. svibnja 1933. godine. Bio je povjesničar, publicist i hrvatski političar, a školovao se u Gorici i Trstu gdje je studirao teologiju. Zaredio se za svećenika 1872. godine, a uz teologiju, završio je i povijest i geografiju u Pragu i Beču. U narodno preporodu djelovao je zajedno s M. Laginjom i M. Mandićem i predstavljali su pravašku struju. Bio je zastupnik u Carevinskom vijeću i Istarskom saboru, a kao predsjednik Družbe sv. Ćirila i Metoda zaslužan je za otvaranje hrvatskih škola. Zagovarao je stvaranje jugoslavenske zajednice i donošenje Svibanjske deklaracije (1917. godine) za vrijeme I. svjetskog rata. Nakon rata se nije dugo zadržao u političkom životu zbog ustupanja Istre Italiji. Poznati su i njegovi crkveni, politički i književni radovi te brošure i govori, kao npr. *Narodni preporod u Istri* koji je objavljen 1924. godine i *Crtime iz hrvatske književne kulture Istre* objavljene 1926. godine. Spinčić, Vjekoslav. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/spincic-vjekoslav>

²⁶ ŠEPIĆ, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, str. 68-69.

častnije i čim korisnije za naš hrvatski i slovenski narod.“²⁷ *Naša sloga* je temeljito obavještavala čitatelje o situaciji oko izbora, a 5. ožujka 1891. godine u desetom broju, svanuo je naslov: „*Sjajna pobjeda u istočnoj Istri*“ te obavijestio narod: „Narodni kandidat g. profesor Spinčić dobio je od 170 glasujućih, 169 glasova. Izgubljen je dakle samo jedan glas (...).“²⁸ Na zapadnom biralištu, kako obavještava jedanaesti broj izašao 12. ožujka 1891. godine, situacija nije bila ista: „Dična moja braćo! Kada nisu mogli ni nagovorom, ni zastrašivanjem, ni novcem naši narodni protivnici ništa od Vas postignuti, jer ste bili stalni kao stiene, da na 4. marča glasujete moje ime, koje ste svi do jednoga u srcu nosili (...).“²⁹ Iz ovoga se može očitati veliki uspjeh naroda. Na istočnom biralištu je skoro jednoglasno Spinčić pobijedio. No, na zapadnom biralištu, hrvatski narod nitko nije mogao spriječiti da dođu i glasaju za svoga predstavnika. Iako su Talijani bili rigorozni; i dalje je Laginja uspio osvojiti titulu. Veliki je ovo uspjeh i za novine *Naša sloga*. Sloga jest neumorno pisala, obavještavala, ali i osvješćivala narod da se probudi i da glas za svoga hrvatskoga predstavnika.

2.2.2. Družba sv. Ćirila i Metoda i osnivanje hrvatske gimnazije u Pazinu

Može se reći kako je 1893. godina za istarske Hrvate urodila plodom. U Zagrebu se počelo pregovarati o osnivanju hrvatskog društva koje se na posljertku te iste godine i osnovalo. Društvo je nosilo naziv Družba sv. Ćirila i Metoda, a osnutak je bio ostvaren uz pomoć biskupa Strossmayera i Franje Račkoga. Prvo se sjedište Družbe nalazilo u Puli, zatim u Opatiji. Osnivanje družbe podržali su i Hrvati iz Banske Hrvatske i njihova je financijska pomoć uvelike pomogla pri otvaranju hrvatskih škola.³⁰

O ovom događaju obavijestila je sve i *Naša sloga* 13. srpnja 1893. godine u 28. broju : „Prilike, u kojih živi dobar dio hrvatskoga ili slovenskoga naroda u Istri, vrlo su žalostne. Cijela znamenita sela i okolice neimadu ni pučkih škola, a u mnogo kraeva, gdje obstoje, jesu takove, da ne nose koristi, pače su često na štetu, jer nisu osnovane na zdravom temelju narodnog jezika. Tako nam puk pogiba s jedne strane, jer nam ponestaje svake nauke i prosvietljenja, a s druge strane pogiba i naša narodnost pod uplivom tudjinstva i za nju lažne kulture.“³¹ Zatim: „Da unapredimo, koliko stoji do nas, hrvatsko ili slovensko školstvo u Istri, pouzdali smo se uz

²⁷ *Naša sloga*, broj 6., Trst, 5.veljače 1891., *Izbor zastupnika u carevinsko vieće*, str. 1.

²⁸ *Naša sloga*, broj 10, Trst, 5.ožujka 1891., *Sjajna pobjeda u istočnoj Istri*, str. 1.

²⁹ *Naša sloga*, broj 11, Trst, 12. ožujka 1891., dr. Matko Laginja: *Mojim izbornikom upravnih kotara: Kopra, Poreča i Pulja!*, str. 1.

³⁰ ŠEPIĆ, *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, str. 74.

³¹ *Naša sloga*, broj 28, Trst, 13.srpnja 1893., *Družba svetog Ćirila i Metoda za Istru*, str. 1.

Božju pomoć sami u svoje sile, te smo ustanovili „Družbu sv. Cirila i Metoda za Istru“ sa sjedištem u Puli.“³² Naglašavaju kako zapostavljanje hrvatskoga jezika i učenje istog rezultira i propast nacionalnog identiteta Hrvata i Slovenaca te da se upravo jezikom gubi i nacija. Što je u potpunosti točno, stoga je borba za uvođenje hrvatskoga jezika u školstvo bilo ključ za razvoj nacionalnog identiteta u Istri.

Uz ovaj veliki uspjeh, narod je i dalje priželjkivao otvaranje hrvatske gimnazije. To je bio jedan od najvećih zahtjeva koji se na posljetku i ostvario. Tom bitnom temom, a i ostvarenjem zahtjeva, obavještava nas u 30. broju i *Naša sloga* koji je izašao 31. kolovoza 1899. godine: „Punih je dvadeset i pet godina što hrvatski i slovenski narod u Istri diže svoj glas za ustrojenje jednoga srednjega prosvjetnoga zavoda, jedne gimnazije sa hrvatskim naukovnim jezikom u središtu pokrajine, u Pazinu.“³³ Zatim: „Naši nisu mirovali ni od onda, već su dizali glas za ustrojenje hrvatske gimnazije u Pazinu u svih navedenih zborovih.“³⁴ Te na posljetku: „I c.kr. vlada uslišala je konačno taj glas, te postavila u proračun za tekuću godinu 1899. stanovitu svotu „za državnu gimnaziju sa hrvatskim naukovnim jezikom u Pazinu“.“³⁵ Bila je ovo velika pobjeda naroda, a i pobjeda *Naše sloge* koja je uspjela pobuditi narod te zastupnika koji su se uspjeli izboriti za najbitniji zahtjev.

Kraj središnje faze obilježila je 1907. godina kada je Hrvatsko-slovenska stranka pobijedila na izborima za Carevinsko vijeće i postala najjačom strankom u Istri.³⁶ Dana 17. svibnja i 31. svibnja 1907. godine, osvanula su dva simbolična naslova: „14. maja 1907.: Istrija je uskrsnula! Propast tirana! Narod je pobiedio svoje tlačitelje!“³⁷, te: „Nije Istra talijanska!“³⁸ Prema govoru Laginje, Spinčića i Mandića, hrvatski Istrijani i Slovenci otvorili su vrata spasa, slobode, sreće i bolje budućnosti. Nude nam još jaču borbu za narodna prava i slobodu.³⁹ U drugom članku piše: „Dan 14. maja 1907. ostati će ubilježen zlatnim slovima u povijesti narodnog pokreta istarskih Hrvata i Slovenaca. Naš je narod toga povjestničkog dana pokazao toliko narodne svijesti, političke zrelosti i uzorne discipline da je tim svojim kriepostima zadivio svoje prijatelje i osupnuo narodne dušmane.“⁴⁰ Ovdje nisu pobijedili samo

³² *Isto*, broj 28, Trst, 13. srpnja 1893., *Družba svetog Ćirila i Metoda za Istru*, str. 1.

³³ *Naša sloga*, broj 30, Pula, 31. kolovoza 1899., *Hrvatska gimnazija u Pazinu otvorena*, str. 1.

³⁴ *Isto*, broj 30, Pula, 31. kolovoza 1899., *Hrvatska gimnazija u Pazinu otvorena*, str. 1.

³⁵ *Isto*, broj 30, Pula, 31. kolovoza 1899., *Hrvatska gimnazija u Pazinu otvorena*, str. 1.

³⁶ ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, str. 51.

³⁷ *Naša sloga*, broj 27, Pula, 17. svibnja 1907., *14. MAJA 1907.: Istrija je uskrsnula! Propast tirana! Narod je pobiedio svoje tlačitelje!*, str. 1.

³⁸ *Naša sloga*, broj 31, Pula, 31. svibnja 1907., *Nije Istra talijanska!*, str. 1.

³⁹ *Naša sloga*, broj 27, Pula, 17. svibnja 1907., *14. MAJA 1907.: Istrija je uskrsnula! Propast tirana! Narod je pobiedio svoje tlačitelje!*, str. 1.

⁴⁰ *Naša sloga*, broj 31, Pula, 31. svibnja 1907., *Nije Istra talijanska!*, str. 1.

zastupnici, već i narod koji je otišao na glasanje i time pokazao da je nacionalna svijest postala sve jača.

2.3. Međufaza i završna faza

Ove su dvije faze vezane uz period koji je započeo početkom XX. stoljeća i završio sa 1941. godinom. Međufaza se smatra kao post preporodno razdoblje u kojemu su istarski Hrvati dosegнули vrhunac nacionalne borbe. Istaknula se prethodno opisana 1907. godina kada su Hrvati i Slovenci ojačali položaj školstva, kulture i gospodarstva. Iako još uvijek nisu bili u razini Talijana pri obavljanju pokrajinskih poslova, potvrdili su kako se upornost i ne odustajanje od zadanih ciljeva na kraju i ostvari. No, Hrvatsko-slovenska stranka uvidjela je problem koji je kočio sva prava i slobode naroda. Smatrali su kako je preobrazba Monarhije u federalni oblik ključna. Iz tog su razloga stali na stranu svepravaške organizacije na čelu s Milom Starčevićem. Njihovi su zahtjevi bili vezani uz ujedinjenje svih hrvatskih zemalja u jedno tijelo unutar Monarhije.⁴¹

Politički život u Istri ulazi u krizu tijekom izbijanja Prvog svjetskog rata. Talijani su već na samom početku počeli vršiti pritisak na Istru i time je ponovno počeo slabiti položaj Hrvata i Slovenaca. U travnju 1915. godine bio je održan tajni sastanak u Trstu na kojemu su se sastali predstavnici hrvatskih i slovenskih stranaka. Na tom su sastanku strogo osudili ujedinjenje s Italijom, a podržali ujedinjenje Hrvata, Slovenaca i Srba iz Austro-Ugarske Monarhije sa Srbijom i Crnom Gorom. Pri završetku rata i nakon raspada Austro-Ugarske Monarhije, Hrvati u Istri su sada morali potvrditi i dovršiti nacionalnu integraciju. Svo su ovo vrijeme bili uz ideju ujedinjenja, a nakon proglašenja nove Države Slovenaca, Hrvata i Srba 29. listopada 1918. godine, Narodno je vijeće potvrdio teritorij Istre kao sastavnim dijelom nove države, a Matko Laginja je postao povjerenikom za Istru.⁴²

Nažalost, ova se dugo priželjkivana situacija nije dugo zadržala. Talijani su par mjeseci nakon okupirali Istru i kvarnerske otoke te ukinuli odbor Narodnog vijeća. Iz nastojanja da taj teritorij pripoje Italiji, Hrvati su dobili zabranu samoodređenja, a bili su provođeni i progoni. Baština, kultura i izražavanje nacionalnog osjećaja strogo je bilo zabranjeno. Ovaj dug i težak period koji je nastupio za hrvatski narod na tom se području zadržao sve do 1943. godine. Tijekom Drugog svjetskog rata, a prvenstveno nakon kapitulacije Italije 8. rujna 1943.,

⁴¹ ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, str. 52-53.

⁴² ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, str 52-54.

ZAVNOH je odmah pri svojem osnivanju pokazao interes i želju za pripajanjem Istre i kvarnerskih otoka novoj državi. Do pripajanja je i došlo nakon 1945. godine, odnosno 1947. godine, a Istra je time završila svoju dugu povijest nacionalne integracije.⁴³

⁴³ ŠETIĆ, *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, str 55-56.

3. POVIJESNI RAZVOJ ČITAONIČKOG POKRETA

Čitaonički pokret i otvaranje čitaonica svoj početak vežu uz daleko XVII. stoljeće. Tada se javila potreba pojedinaca za privatnim okupljanjima u nadi da raspravljaju i dođu do zajedničkog cilja. No, prve su se čitaonice počele otvarati sredinom XVIII. stoljeća na području Zapadne i Srednje Europe, a svoj su vrhunac doživjele za vrijeme Francuske revolucije. Ključ pokretanja i razvoja ovog pokreta bio je proces modernizacije i stvaranje modernog društva. Povećanje pismenosti koje je uvjetovano jačanjem prosvjetiteljstva, javila se potreba za čitanjem i tiskanjem knjiga, novina i časopisa. U početku je ovaj pokret zahvatio samo građansku elitu, ali razvojem pučkog obrazovanja, ono se širi kroz sve slojeve društva.⁴⁴

Čitaonice su tada, a i danas igrale veliku ulogu u mnogim narodnostima. One nisu bile uvijek vezane samo uz prosvjetnu djelatnost, često su mijenjale rad drugih udruga i bile vezane uz određenu etničku skupinu. Kako su čitaonice bile mjesto okupljanja istomišljenika, smatrane su jednim od bitnijih povijesnih institucija koje su bile dio kapitalnih zbivanja. Stoga su teme politike i gospodarstva uz kulturu i prosvjetu bile učestale.⁴⁵ Širenjem pisane riječi, kupovanjem periodike, časopisa, zainteresiranost za čitanje je rasla. Stoga su se iz čitaonica počele razvijati knjižnice. Razlog tomu bili su poslovi koje danas vežemo uz knjižnice. Mogućnost posudbe knjiga za čitanje od kuće jedna je od bitnijih djelatnosti. Zanimljivo je kako se u čitaonicama diskutiralo o djelima, a često kako je već i spomenuto o aktualnim društvenim i političkim temama koje su tada u tom trenutku bile evidentne. Tako je narod postao upućen u političku i gospodarsku situaciju države, a time su bili priključeni i ostali slojevi društva.⁴⁶

⁴⁴ DOBRIĆ, Bruno. *Kultura čitanja i nacionalni pokreti : čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća*, Pula: C.A.S.H., 2003., str. 20-22.

⁴⁵ STRČIĆ, Petar, „Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, u Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu, Pazin, 14. studenoga 1997., ur. ŠIKIĆ, Josip, Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije : Pučko otvoreno učilište, 1999., str. 11-13.

⁴⁶ DOBRIĆ, Bruno. *Kultura čitanja i nacionalni pokreti : čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća*, str. 22.

4. ČITAONIČKI POKRET U HRVATSKOJ

Glas o otvaranju čitaonica iz ostalih dijelova Europe čuo se sve do današnjeg hrvatskog teritorija. Početak pokreta simboličan je isključivo zbog perioda u kojemu se javio. Tako su čitaonice smatrane jednim od najbitnijih dijelova Ilirskog narodnog ili Hrvatskog narodnog preporoda. Prije čitaonica, otvarale su se trgovine s knjigama koje su tada postojale u Zagrebu, Varaždinu i Karlovcu. Književnici i preporoditelji koji su poticali pisanu riječ, pokretali su urednički posao te naklade, a njihov je rad bio besplatan i često anoniman. Iz tih su okolnosti nastale i prve čitaonice u Varaždinu (18. siječnja 1838. godine), Karlovcu (1. ožujka 1838. godine) i Zagrebu (14. srpnja 1838. godine).⁴⁷

Jedan od najvećih ciljeva Ilirskog narodnog preporoda bila je borba za hrvatski jezik. Stoga nije sporno zašto su preporoditelji inicirali na otvaranje „Ilirskih čitaonica“ koje bi u svom opusu imale knjige, novine i časopise na hrvatskom jeziku. Time bi se pokret puno brže širio, a nacionalna svijest jačala. Jedan od primjera zašto su čitaonice bile od velike važnosti može se zaključiti iz govora Janka Draškovića za vrijeme sastanka održanog u Ilirskoj čitaonici u Zagrebu, 14. srpnja 1838. godine; istaknuo je 3 temeljna polazišta narodnog preporoda kojih se svi ilirci moraju pridržavati, a to su: korist domovine, narodna sloga i ljubav prema narodnom jeziku. Poticanjem i ulaganjem u hrvatski jezik i znanost, u krilu zagrebačke Ilirske čitaonice osnovana je i Matica ilirska.⁴⁸ U čitaonicama su njezini članovi mogli čitati knjige, novine i časopise na hrvatskom jeziku i tako bi se riječi preporoditelja dalje širile; a uz te aktivnosti su u čitaonicama često bile održavane predstave, koncerti, proslave, predavanja i drugi oblici zabave.⁴⁹

⁴⁷ KRAŠ, Marijan, „Neka poglavlja djelovanja Ilirske čitaonice u Varaždinu i njezin razvitak prema suvremenoj knjižnici“, u *Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću : zbornik radova sa znanstvenog skupa, Pazin, 15. studenog 1993.*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Sveučilišna knjižnica u Puli, 1996., str. 9-10.

⁴⁸ KATALENAC, Dragutin, „Prilog periodizaciji razvoja Narodnih čitaonica u Slavoniji u 19. i početkom 20. stoljeća“, u *Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću : zbornik radova sa znanstvenog skupa, Pazin, 15. studenog 1993.*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Sveučilišna knjižnica u Puli, 1996. str. 22.

⁴⁹ DOBRIĆ, Bruno. *Kultura čitanja i nacionalni pokreti : čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća*, str. 23.

5. ČITAONIČKI POKRET U ISTRI

Već opisana nacionalna integracija Hrvata u Istri bila je težak i dug proces. Buđenje nacionalne svijesti rezultirao je narodni preporod koji je svoju srž vezao uz čitaonice i borbu za materinji hrvatski jezik. Zbog toga se čitaonički pokret smatra temeljem Istarskog narodnog preporoda, odnosno mjesta gdje je sve počelo. Čitaonice su bile otvarane u periodu od 1866. godine pa sve do 1914. godine.⁵⁰ Bitno je za naglasiti kako narodni preporod na području Istre nije imao snažno uporište kao što je to imao talijanski Risorgimento⁵¹. On nije imao zacrtane ideološke ciljeve i nije bio jednoznačan. Iz tih razloga Talijani u Istri preporoditelji nisu smatrali Hrvatima ili im pridavali bilo kakvu hrvatsku etničku pripadnost.⁵² Uz to, vidjevši kako su se prve čitaonice na području hrvatske u Varaždinu, Karlovcu i Zagrebu osnovale tridesetih godina XIX. stoljeća, a u Istri šezdesetih u Kastvu, može se zaključiti kako je narodni preporod u Istri kasnio za onim u Banskoj Hrvatskoj. Dakle, nakon osnivanja prve čitaonice u Kastvu 1866. godine, ovaj je pokret stvorio lančani efekt jer su se nakon nje masovno počele otvarati i druge. Tako je sve do konca 1918. godine bilo otvoreno više od stotinjak čitaonica, narodnih domova i knjižnica. Iako je pokret kasnio, ništa ga nije spriječilo da Istra postane jedinim dijelom Hrvatske na kojemu je bilo otvoren najveći broj kulturnih čitaoničkih udruga.⁵³

Ako se smatra da je Istarski narodni preporod započeo u čitaonicama, što je onda to što čitaonice čini toliko važnima, koja je bila njihova prava uloga? Čitaonica se kao riječ sama po sebi veže uz mjesto u kojemu se mogu čitati razna književna djela, časopisi i novine, ali u ovom kontekstu to nije bila njihova jedina uloga. Jedan od glavnih ciljeva čitaonica bilo je prosvjeđivanje naroda. Prosvjetitelji su svoje ciljeve tako lako mogli širiti jer bi se stanovništvo okupljalo u čitaonicama. U njima su govorili isključivo materinjim jezikom, a što je najbitnije, upoznivali su se sa vlastitom kulturom i baštinom koja je ključna za jačanje nacionalne pripadnosti hrvatskom rodu.⁵⁴

⁵⁰ CRLJENKO, Branimir, „Hrvatske čitaonice srednje Istre (1883.-1919.)“, u Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću : zbornik radova sa znanstvenog skupa, Pazin, 15. studenog 1993., ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Sveučilišna knjižnica u Puli, 1996., str. 103.

⁵¹ Naziv je za talijanski pokret nacionalnog ujedinjenja. Javlja se potkraj XVII. stoljeća i u drugoj polovici XVIII. stoljeća, a završava u XIX. stoljeću stvaranjem talijanske države. Nositelji pokreta bili su političari od kojih se ističu V. Gioberti, C. Balbo, i pjesnici U. Foscolo, V. Alfieri. risorgimento. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/risorgimento>

⁵² STRČIĆ, Petar, „Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, str. 21.

⁵³ CRLJENKO, Branimir. *Hrvatske čitaonice preporodne Istre: žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda*. Rovinj: HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020., str. 16-17.

⁵⁴ CRLJENKO, Branimir, „Hrvatske čitaonice srednje Istre (1883.-1919.)“, str. 103.

Naša sloga je opisala što je to zapravo čitaonica u 3. broju koji je izašao 1. veljače 1871. godine pod naslovom, *Čitaonica u Vrbniku*: „Čitaonice su čitajuća narodna društva, gdje svaki član nešto malo plaća u obću društvenu blagajnicu iliti kasu, iz koje se nabavljaju za čitanje knjige i naručuju poveće i podraže novine, što ih pojedincem rad skuposti iliti draginje nebi moguće držati. Svako takovo društvo ima svoj društveni stan. Tu se članovi kupe kad je komu moguće, a najme u blagdan, da se zabave u čitanju i muškom razgovoru. Tu se mladež uči pjevati obljubljene narodne pjesme, koje se onda iz ustih do ustih šire po celom narodu, ter tako bude i razpaljuju narodnu sviest i ostala velikodušna i plemenita čuvstva. Neima ti ga nad liepu i liepo izpjevanu pjesmu, koja nemože da negane i za narod nepredobi i najnemarnije i najnećutljivlje srdce. Tu se mladež jednog i drugog spola već puti, kad je tomu vrieme, i u kolo uhvati iliti zapleše, ter na oči svojih majkah i svojih otacah mirno i pošteno zabavlja i veseli.“ Zatim sljedeće: „Jednom rieči, u Čitaonicah se sviat uči na koristne zabave i trezna veselja. Gdje se Čitaonica ustanovi, tu je postavljen temelj sgradi narodnog izobraženja i napredka, koji u narodu tinja te čeka, da ga tko razpuše i razplamti. Iz toga može svaki lahko pojmiti iliti uvidjati, koliku pohvalu zaslužuju oni, koji se trude okolo ustanovljivanja čitaonicah, pa koliko su se proslavili i vrli vrbnički rodoljubi, kad su na tu spasonosnu misal došli. Mi se čvrsto nadamo, da ćemo od sad unapred imati više puti priliku govoriti ob utemeljivanju novih čitaonicah, ter naše rodoljube javno i pred celim sviatom hvaliti“.⁵⁵ Iz ovog se članka može potvrditi značajna uloga čitaonice u narodnom preporodu. One su predstavljale mjesta okupljanja svih generacija, u kojemu se pjeva narodna pjesma; mjesto na kojemu se njeguje hrvatska baština i mjesto na kojemu se bez opasnosti i zabrane može govoriti materinjem hrvatskim jezikom.

Da je svijest o kulturi, baštini i materinjem jeziku važna u kontekstu nacionalne borbe naglašava i *Naša sloga* u 11 broju koji je izašao u Trstu, 13. veljače 1890. godine, napisano je sljedeće: „Puk naš u nekih stranah žalibože odbacuje sve više od sebe svoju narodnu nošnju, te se odijeva u tudje ruho, u duh „tudjinstva“ gubeći tako svoj narodni značaj i svoj jezik. A ipak samo onaj narod nedaje se prodati, koji sebe dobro poznaje; pa dokle ima svoju pjesmu, pripoviest i običaje, neće se pogubiti.“⁵⁶ Jasno je kako se iz navedenog članka postavlja kritika na nove i mlade generacije koje zaboravljaju svoje običaje, kulturu, jezik i upozoravaju kako je ono nužno za pokret i borbu.

⁵⁵ *Naša sloga*, broj 3., Trst, 1. veljače 1871., *Čitaonica u Vrbniku*, str. 2.

⁵⁶ *Naša sloga*, broj 11., Trst, 13. ožujka 1890., *Sačuvajmo narodno blago, (pjesme, običaje itd.)*, str. 1.

Također se u nastavku navodi: „Od kolike važnosti će biti našem narodu, ako se sve njegove pjesme, pripoviesti i običaji sakupe u jednu knjigu, koja bi se kao „narodna spomenica“ slavenskoga puka u Istri sačuvala našim potomkom, u koj bi oni vidjeli naslikan svoj narodni život, u kojoj bi se mogli gledati kao u zrcalu i polag toga se upravljati.“⁵⁷ Zatim: „Ova knjiga bi ujedno kazala našim narodnim protivnikom, da Slaveni Istre, koji imaju od starine svoju ljepu pjesmu i krasnu pripoviest nisu „barbari, ladroni, pastorie erranti“, nego da su i oni grana velike matere „Slave“, koja ima slavnu prošlost, te kojoj se otvara velika budućnost.“⁵⁸ *Naša sloga* ovdje nastoji potaknuti sve čitatelje kako je njihova baština, kultura i jezik upravo ono najveće bogatstvo koje mogu posjedovati. Ono je ključno za jedan narod i potiču ga da se za svoju baštinu moraju boriti kako bi pokazali Talijanima da su oni narod koji itekako ima svoju prošlost koja nije samo puka priča, već stvarnost. Pisanje ove „narodne spomenice“ na hrvatskom jeziku, aludiralo bi i na podizanje nacionalne svijesti te bi potaknulo narod i osvijestilo ga da ima baštinu za koju se treba boriti što bi pokrenulo i nacionalnu borbu za svoja prava.

U čitaonicama je narod mogao pratiti aktualne događaje iz hrvatskih zemalja, Monarhije i šire, a to je bio bitan segment jer se narodom više nije moglo tako olako manipulirati. Bili su upoznati i sa zakonom stoga su nicali ideje borbe za ljudska prava, ravnopravnost s drugim narodima, ali i prije svega, nacionalno oslobođenje. Često su bile organizirane brojne priredbe, zabave, koncerti. Uz sve ove aktivnosti koje su nudile, one su prije svega omogućavale narodu da se okupi i upozna sa svom svojom baštinom, ali i jezikom. Tako je nacionalna svijest jačala.⁵⁹

5.1. Čitaonica u Kastvu

Čitaonica u Kastvu nosi titulu prve čitaonice u Istri. Kastav je pedesetih godina XIX. stoljeća bio u dobrom političkom, gospodarskom i kulturnom položaju. Ovaj položaj ne bi bio moguć bez jačanja nacionalne svijesti stanovništva koja je za sobom donijela velike rezultate. Osim što se Kastav istaknuo kao prvi osnivač čitaonice, u Kastvu se 1858. godine otvorila „Glavna plovanska škola“, jedina škola na hrvatskom jeziku kontinentalne Istre. Bio je to veliki uspjeh u nacionalnoj borbi, a ovu su školu pohađali i Eugen Kumičić te rođaci Jurja Dobrile.⁶⁰

⁵⁷ *Isto*, broj 11., Trst, 13.ožujka 1890., *Sačuvajmo narodno blago, (pjesme, običaje itd.)*, str. 1.

⁵⁸ *Isto*, broj 11., Trst, 13.ožujka 1890., *Sačuvajmo narodno blago, (pjesme, običaje itd.)*, str. 1.

⁵⁹ CRLJENKO, Branimir, „Hrvatske čitaonice srednje Istre (1883.-1919.)“, str. 103-104.

⁶⁰ FRLAN, Vjekoslav, JELOVICA, Milivoj, „Čitalnica-istarska vila Crvena zvijezda“, u *Zbornik Kastavštine II*, ur. BROZOVIĆ, Milivoj, Rijeka: Otokar Keršovani, 1981., str. 7-8.

Godina 1866. bila je važna za Kastav. Sve se više govorilo o otvaranju čitaonice. Prva skupština društva zaduženog za otvaranje „Čitalnice“, održana je 27. prosinca 1866. godine. Na njoj je pročitana potvrda rada čitaonice visokog namjesništva u Trstu donesenog 13. prosinca iste godine, par dana prije ove skupštine. Prihvaćena su i pravila čitaonice na hrvatskom jeziku, a u slučaju raspada društva sva imovina čitaonice pripala bi glavnoj plovanskoj školi u Kastvu. Predsjednik je bio Vjekoslav Vlaha, tajnik Antun Rubeša, a blagajnik Ernest Jelušić. Velika počast bila je iskazana članovima čitaonice, porečkom biskupu Jurju Dobrili i mošćeničkom župniku Mati Jurincu.⁶¹ Samo godinu dana kasnije, člansku počast je primio i đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer. Uz članstvo, biskup je bio veliki pokrovitelj ne samo kastavske čitaonice, već i drugih čitaonica širom Istre i Kvarnera. Iz jednog pisma evidentirana je pomoć čitaonici od 100 austrijskih forinti. Kada je u pitanju bilo ulaganje u materinji hrvatski jezik u obliku školstva, čitaonica ili bilo kojih drugih udruženja, Strossmayer je bio vjeran pokrovitelj. Zbog dugog poznanstva s Dobrilom, pomoć đakovačkog biskupa u narodnoj borbi Istre, bila je kontinuirana.⁶²

Čitaonica je u svom opusu imala sljedeće novine: *Novice, Gospodarski list, Osservatore Triestino, Zukunft, Kikeriki, Katolički list, Primorac, Pozor, Pučki prijatelj*. Također su zamolili sav narod dobre volje da doniraju knjige u čitaonicu. Zanimljivo je kako je srednjoškolcima i studentima članstvo bilo besplatno. Mogli su slobodno boraviti u prostorijama čitaonica pa čak i organizirati zabavu. Zabave su bile u obliku predstava, plesa, pjevanja, igara i sl.⁶³ Uz zabavu, u čitaonicama se raspravljalo i o političkim i gospodarskim temama. Tako je ona bila zadužena za organiziranje prvog hrvatskog tabora 1871. godine u Rubešima podno Kastva. Ovaj tabor o kojemu je već bilo riječi, dokaz je važnosti ovog pokreta u narodnoj borbi. Osamdesetih godina i dolaskom Matka Laginje, Matka Mandića i Vjekoslava Spinčića na vrh kao glavnim predstavnicima preporoda, kastavska „Čitalnica“ mijenja ime u Hrvatska čitaonica kako joj i priliči.⁶⁴

⁶¹ RUBEŠA, Vinko, „Spomenica dvadesetpete godišnjice Hrvatske Čitaonice u Kastvu (Prve hrvatske čitaonice u Istri)“, u *Zbornik Kastavštine II*, ur. BROZOVIĆ, Milivoj, Rijeka: Otokar Keršovani, 1981., str. 86-87.

⁶² Milotić, 212-216.

⁶³ RUBEŠA, Vinko, „Spomenica dvadesetpete godišnjice Hrvatske Čitaonice u Kastvu (Prve hrvatske čitaonice u Istri)“, str. 87-92.

⁶⁴ STRČIĆ, Petar, „Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, str. 19.

5.2. Čitaonica u Puli

Pula svoju ekspanziju doživljava pedesetih godina XIX. stoljeća kada je bila proglašena glavnom lukom Monarhije. Time je 1856. godine započela izgradnja pomorskog arsenala. To je rezultiralo skokom stanovništva sa oko 1 000 stanovnika pedesetih godina do 10 473 stanovnika sedamdesetih godina XIX. stoljeća. U arsenal su kao radna snaga dolazili ljudi iz Istre, Banske Hrvatske, Dalmacije pa čak i raznih dijelova Monarhije. Pula je tako postala središtem raznih nacionalnosti, ali i udruženja istih početkom sedamdesetih godina. U tom duhu nastala je i prva hrvatska udruga u Puli 1. studenoga 1869. godine, a to je bila čitaonica. Kao glavni izvor, a i jedino svjedočanstvo nastanka ove čitaonice, tekst je objavljen u zadarskom *Narodnom listu* gdje je u jednom broju evidentiran podatak kako se čitaonica pretplatila na list i bila je oslovljena kao: „slavenska narodna čitaonica.“⁶⁵

Čitaonica je objavila i svoja pravila 1870. godine, a neka od njih su: „Svrha ovog društva (čitaonice) sastoji u čitanju slovinskih a ponajviše u jugoslavenskomu jeziku izlazećih periodičnih časopisa i knjiga. Izvan toga hoće se društvo postarati za čitanje i u drugim jezicima i po mogućnosti zabave, igre i pjevanja slavenskih pjesama i. t. d.“, zatim: „Članovi čitaonice diele se u domaće i vanjske. Domaći članovi t. j. oni koji u Pulju stanuju ulagaju za društvenu porabu svake godine 12 stotinjaka (forinta) vanjski pako šest stotinjaka, koja se svota na jedan put iliti svaki mjesec po toliko unapried platiti ima (...).“; sljedeće: „Prostorije čitaonice jesu od 8 sati u jutro do ponoći otvorene u koje doba svaki član društva pravo ima njih pohadjati.“ Kao zadnji primjer navodi se: „Odbor sastoji iz 12 članova i šest zamjenika, koji se od glavne skupštine biraju. Isti moraju u slavenskome jeziku riečju i perom vješti biti. Odbor bira medju sobom iza svoje sredine predsiednike društva i njegovog zamjenika, tajnika i blagajnika. Kod biranja u glavnoj skupštini i u odboru odlučuje većina glasova.“⁶⁶ Iz ovih se pravila može zaključiti hijerarhija čitaonice, tko je sve činio glavni odbor, tko je sve mogao biti njezinim članom i koliko su morali izdvojiti za članarinu. Zanimljivo je kako su u pravilima istaknuli čitanje na „slovinskih, a ponajviše u jugoslavenskom jeziku“ kao još jednom potvrdom o važnosti čitaoničkog pokreta u narodnom preporodu te organiziranje zabava i druženja kako bi nacionalna svijest mogla jačati.

⁶⁵ DOBRIĆ, Bruno, „Udruga „Čitaonica“ u Puli (1869.-1920.)“, u *Spomen knjiga prigodom 125. obljetnice osnutka udruge Čitaonica u Puli*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Društvo bibliotekara Istre : Sveučilišna knjižnica : Gradska knjižnica i čitaonica Pula, 1998., str. 12-17.

⁶⁶ KATALINIĆ, JERETOV Rikard, „O 40-godišnjici „Hrvatske Čitaonice“ u Puli“, u *Spomen knjiga prigodom 125. obljetnice osnutka udruge Čitaonica u Puli*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Društvo bibliotekara Istre : Sveučilišna knjižnica : Gradska knjižnica i čitaonica Pula, 1998., str. 113-114.

Čitaonica je bila otvorena za sve uzraste. No, u nacionalnoj borbi ipak se velika pozornost okretala prema mlađim naraštajima. Zašto baš mlađoj populaciji? Odgovor nam daje *Naša sloga* u 11. broju koji je izašao 1. lipnja 1878. godine u Trstu pod naslovom, *Hrvati u Puli*. Navodi se sljedeće: „(...) Čudno je od male djece slušati, kako se diče svojim jezikom od majke hrvatkinje jim darovanim. Ovdje su rođeni i odgojeni, al opet je njihova zabava hrvatski govoriti, kao u drugih mjestih; rekao biš da nisu u gradu, gdje se najvećim dijelom talijanski govori. Ali ta naša djeca rastu bez nauke; neimaju pomoći, da bi se knjigom ojačali u materinskom jeziku!“ Zatim: „Nikomu se nebi smjelo nepravedno činiti, dapače pravo je, da se podigne u Puli *mala hrvatska škola. Množina toga naroda ovdje stanuje!*“ Sljedeće: „U Puli imate sigurno kakova Popa, koji dobro hrvatski zna. Umolite ga, da koje vrijeme vašu dječicu skupi i u domaćem jih jeziku podučava (...).“ Naposljetku: „A da još imate *čitaonicu*, kolike vam dike! Mogli bi se sastati, čitati i poslušati dobru knjigu, razgovoriti se o svakom boljku; i tko zna kakove bi sve koristi od toga imali. Vaše hrvatsko ime nebi onako prezirano bilo, kako je u Ouli dosta puti, već bi ljudi uvidili, sa ste puk, koji od svoga žulja žive, al hoće da pristojno žive.“⁶⁷ Iz ovoga se može zaključiti kako su čitaonice uz svoju primarnu djelatnost služile i kao mjesta obrazovanja, ali i odgoja. Učenje i ulaganje u materinji jezik i upoznavanje s kulturom bio je cilj čitaoničkog, ali i narodnog preporoda. Ovo je još jedan dokaz kako je narodni preporod započeo u čitaonicama jer su uistinu bile prve prije škole koje su ulagale i njegovale hrvatsku baštinu.

5.3. Čitaonica u Svetom Petru u Šumi

Svoju je čitaonicu dobio i Sveti Petar u Šumi, mjesto u središnjoj Istri, što je rezultat sazrijevanja naroda u kontekstu nacionalne svijesti. Obavijest o svečanom otvaranju najavila je *Naša sloga* u 20. broju koji je izašao 16. svibnja 1889. godine u Trstu pod naslovom: *Različite vesti: „Hrvatska Čitaonica“*. Napisano je sljedeće: „„Hrvatska Čitaonica“ u sv. Petru u šumi prirodjuje, kako bijaše već javljeno, dne 10. t. m. veselice za svečano otvorenje toga novog društva. Na programu veselice nalazimo: „Čota“, „Na razkršću“, „Braća“, „Djed i unuk“, zatim tombola itd. Poslije toga sastat će se članovi i gosti kod prijateljskog stola, da se uz čašu rujna vina, ugodan razgovor i domoljubnu pjesmu pozabave i razvesele (...).“⁶⁸

Naša sloga nas je već u slijedećem broju obavijestila o tijeku otvorenja nove čitaonice u 21. broju koji je izašao u Trstu 23. svibnja 1889. godine pod naslovom: *Različite vesti: Hrvatska čitaonica u sv. Petru u šumi*. Napisano je: „(...) Može se bez pretjerivanja utvrditi da

⁶⁷ *Naša sloga*, broj 11., Trst, 1. lipnja 1878., *Hrvati u Puli*, str. 1.

⁶⁸ *Naša sloga*, broj 20, Trst, 16. svibnja 1889., *Različite vesti: „Hrvatska Čitaonica“*, str. 3.

se to prošlo nedelje ovdje nakupilo toliko naroda, koliko ga je bilo pred nekoliko godina kod tabora u Lindaru.“⁶⁹ Veliko okupljanje naroda pri otvaranju čitaonice pozitivan je rezultat preporoda i dokaz kako se nacionalna svijest na području Istre sve više širi. Za vrijeme svečanog otvaranja bio je pročitana i brzojav biskupa Josipa Juraja Strossmayera te dr. Dinka Vitezića. Naša sloga je evidentirala podatak o nemirima prilikom svečanog otvaranja koji je bio organiziran od strane talijanske mladeži. Prema njihovim riječima, nitko ih nije mogao spriječiti i ometati tijekom njihove narodne veselice!⁷⁰

Uprava društva sastojala se od: supetarskog župnika Franje Lazara koji je ujedno bio i predsjednik, tajnika Mateja Lazarića i blagajnika Mije Buršića. Čitaonica je bila članica Matice hrvatske koja joj je slala knjige. Kao i svaka druga čitaonica i ova je priređivala zabave, a veliku su pozornost pridavali boćanju. Župnik je na svojem vlastitom posjedu izgradio boćalište kojim su se mogli služiti svi članovi čitaonice. Godine 1913. osnovano je „Omladinsko društvo“, a članovi tog društva mogli su se koristiti uslugama čitaonice. Iz knjige koja je evidentirala članove vidljivo je kako je ova čitaonica najvjerojatnije djelovala sve do 1920. godine.⁷¹

5.4. Čitaonica u Pazinu

Duh Istarskog narodnog preporoda došao je i u Pazin, glavni grad Istre od 1825. do 1860. godine. Kasnije je bio sjedište kotara i ujedno najveća mjesna općina. Hrvatsko je stanovništvo bilo u većini i to uglavnom siromašno dok su Talijani bili imućniji i u manjini. To je predstavljalo problem u vrijeme nacionalne borbe zbog visokog statusa i njihove visoke službe pri vrhu. Vlast je dug period bila u rukama Talijana stoga u Pazinu nije postojala niti jedna Hrvatska škola, udruga, ustanova, a materinji je jezik bio zabranjen u javnoj uporabi. Dolazi do promjene na izborima 1887. godine kada na čelo Pazina ustupa hrvatski načelnik i počinje uvoditi ideje nacionalne borbe; otvaranje škola na hrvatskom jeziku, ravnopravnost hrvatskog jezika s drugim jezicima u pokrajini i njegovo korištenje u javnoj upravi i sl. Zahvaljujući tim novonastalim uvjetima, čitaonica se mogla osnovati.⁷²

⁶⁹ *Naša sloga*, broj 21, Trst, 23. svibnja 1889., *Različite viesti: Hrvatska čitaonica u sv. Petru u šumi*, str. 3.

⁷⁰ *Naša sloga*, broj 22, Trst, 30. svibnja 1889., *Različite viesti: Otvorenje hrvatske čitaonice u sv. Petru u šumi*, str. 3.

⁷¹ JELINČIĆ, Jakov, „Hrvatska Čitaonica“ u sv. Petru u Šumi“, u *Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Društvo bibliotekara Istre : Naučna biblioteka ; Pazin : IKD "Juraj Dobrila", 1993., str. 69-75.

⁷² CRLJENKO, Branimir, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, u *Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu, Pazin, 14. studenoga 1997.*, ur. ŠIKIĆ, Josip, Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije : Pučko

O osnivanju čitaonice obavještava nas *Naša sloga* u 28. broju, koji je izašao 15. srpnja 1897. godine pod naslovom: *Različite viesti: Hrvatska čitaonica u Pazinu*. „Predložena pravila za to društvo bila su odobrena, te će naskoro slijediti ustauovljenja istog. Bilo sretno!“⁷³ Nakon što su pravila bila prihvaćena, čitaonica se službeno otvorila u nedjelju 29. kolovoza 1897. godine.⁷⁴ Za predsjednika je bio izabran dr. Šime Kurelić koji će se na toj funkciji zadržati 12 godina. Čitaonica je nakon osnutka aktivno krenula sa svojim radom. Organizirali su zabave, predstave, predavanja, koncerte, a imala je i vlastitu knjižnicu.⁷⁵ Jedan od primjera organizirane zabave kao i mnoštvo drugih, može se pronaći u *Našoj slogi*, u 3. broju koji je izašao u Puli 17. siječnja 1907. godine pod naslovom *Pazinski kotar*, navodi se sljedeće: „Na Silvestrovo večer priredila je Hrv. čitaonica u Pazinu običajnu društvenu zabavu. Dvorana bila je dubkom puna malog i velikog svijeta, te na žalost mnogi nisu mogli dobiti niti mjesta. Zabavu je započeo shodnim te obćenitim odobravanjem prihvaćenim nagovorom predsjednik dr. Kurelić, iztičući pučki značaj i važnost društva, te nuždu, da se svi bez razlike stališa, spola i dobe složnim silami zauzmu za napredak ove ustanove. Zaredali su iza toga tamburaški i pjevački zbor, pod vještim ravnanjem prvi g. N. Cernje, a drugi g. prof. Žica. Predavala se iza toga Begovićeve kantata „Stara i nova godina“ (...).“⁷⁶

Predavanja koja su se održavala u ovoj čitaonici bila su korisna za sve uzraste. U 9. broju, koji je izašao u Puli 3. ožujka 1910. godine pod naslovom: *Pazinski kotar: Pučka predavanja u Pazinu*, donznajemo: „Hrv. čitaonica u Pazinu odlučila je priredjivati svake nedjelje pučka predavanja, te će se već u nedjelju dne 6. marča u 9 i pol s. prije podne održati predavanje. Predavat će gosp. prof. Novljan: O zvijezdi repatici, koja će nam se za kratko vrijeme pojaviti. Napisao Odbor za procjetu.“⁷⁷ Još jedan primjer predavanja evidentiran je u 21. broju koji je izašao 26. svibnja 1910 godine pod naslovom: *Pazinski kotar: Proslava 100-godišnjice Vrazova u Pazinu*: „Hrvatska Čitaonica u Pazinu proslavit će 18. lipnja stogodišnjicu Vrazova rođenja. Poznati zagovornik hrv.-slovenske uzajamnosti Dr. F. Ilešić obećao je na toj proslavi predavati o djelovanju St. Vraza.“⁷⁸ Da je čitaonica ujedno i učiteljica naroda dokazano je ovim primjerima. Predavanje o Stanku Vrazu kao bitnoj osobi preporoda i njegovo djelovanje

otvoreno učilište, 1999., str. 109-111. 14. studenoga 1997., ur. ŠIKIĆ, Josip, Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije : Pučko otvoreno učilište, 1999., str. 109-111.

⁷³ *Naša sloga*, broj 28, Trst, 15. srpnja 1897., *Različite viesti: Hrvatska čitaonica u Pazinu*, str. 3.

⁷⁴ *Naša sloga*, broj 34, Trst, 26. kolovoza 1897., *Različite viesti*, str. 2.

⁷⁵ CRLJENKO, Branimir, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, str. 113.

⁷⁶ *Naša sloga*, broj 3, Pula, 17. siječnja 1907., *Pazinski kotar*, str. 3.

⁷⁷ *Naša sloga*, broj 9, Pula, 3. ožujka 1910., *Pazinski kotar: Pučka predavanja u Pazinu*, str. 3.

⁷⁸ *Naša sloga*, broj 21, Pula, 26. svibnja 1910., *Pazinski kotar: Proslava 100-godišnjice Vrazova u Pazinu*, str. 3.

moglo je samo još više pobuditi nacionalnu svijest puka, a to je omogućilo da se pokret širi kroz sve slojeve društva.

5.5. Čitaonica u Cerovlju

Cerovlje je općina u središnjoj Istri, koja je možda bila od navedenih mjesta najviše pogođeno talijanizmom. Iako je bilo u sastavu pazinske mjesne općine sa većinskim hrvatskim stanovništvom, u Cerovlju je talijanska stranka poprimala veliki broj glasova prilikom izbora za Carevinsko vijeće. Mnogi su se sramili svog hrvatskog porijekla i tu je situaciju trebalo promijeniti. Najjača i najbolja inicijativa bilo je otvaranje čitaonice.⁷⁹

Naša sloga nam u 32.broju koji je izašao 8. kolovoza 1912. godine pod naslovom *Pazinski kotar: Osnutak narodne čitaonice u Cerovlju*, javlja: „Nastojanjem vrlog nam prijatelja Mate Grževića stud. agr. obdržavala se u nedjelju 4. o. mj. u Cerovlju skupština po § z radi osnutka Nar. Čitaonice, na kojoj su se pretresivala pravila, koja su po skupštini jednoglasno primljena i odaslana Namjesničtvu na potvrdu. Uz čitaonicu kane osnovati i pučku knjižnicu, u koju svrhu je preduzeto sve potrebito. Kako je pak svaki početak težak i skopčan sa žrtvama, to apeliramo na naša narodna društva i ine rodoljube, da pomognu bilo kojom knjigom ili novinom buduću Narodnu Čitaonicu u Cerovlju.“⁸⁰

Godinu dana nakon inicijalne najave o otvorenju, Narodna čitaonica otvorena je 15.kolovoza 1913. Ovaj veliki događaj ispratila je i *Naša sloga* u 33. broju koji je izašao 14. kolovoza 1913. godine pod naslovom: *Pazinski kotar: Otvorenje „Narodne Čitaonice“ u Cerovlju*: „Otvorenje „Narodne Čitaonice“ u Cerovlju, bit će 15. tek. Mj. u 4 sata po podne uz sudjelovanje hrv. narodne glazbe iz Pazina. – Pozivlju se rodoljubi da u velikom broju pristupe na tu narodnu slavu.“⁸¹ Iz dužeg teksta objavljenog pod naslovom, *Pazinski kotar: Svečano otvorenje Narodne Čitaonice u Cerovlju*, koji je izašao u 35. broju 28. kolovoza 1913. godine, opisan je tijek ove svečanosti: „Nakon toliko vremena došao je ipak dan 15. t. m., da smo mogli otvoriti Čitaonici, koja je već sada trn u oku naših narodnih neprijatelja, a sjegurno je, da će biti što dalje sve to veći, osobito ako bude išta dobro uspjevala, o o čemu gajimo najveću nadu. To će samo onda moći da bude, ako se našoj brizi priklopi briga malih naših narodnih prijatelja i

⁷⁹ CRLJENKO, Branimir. *Hrvatske čitaonice preporodne Istre: žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda*, str. 129.

⁸⁰ *Naša sloga*, broj 32, Pula, 8. kolovoza 1912., *Pazinski kotar: Osnutak narodne čitaonice u Cerovlju*, str. 3.

⁸¹ *Naša sloga*, broj 33, Pula, 14. kolovoza 1913., *Pazinski kotar: Otvorenje „Narodne Čitaonice“ u Cerovlju*, str. 3.

rodoljuba, čega radi pozivljamo prijatelje i rodoljube, da bi se odazvali našoj molbi te pomogli nam u tom poduzeću bilo materijalno bilo moralno, jer mi sami ne možemo mnogo, premalo nas ima.“⁸² Ove zadnje riječi u kojima naglašavaju kako ih nema mnogo rezultat su već navedene jake talijanizacije toga prostora. Ovom molbom i samim osnivanjem čitaonice, nadaju se boljitku i daljnjem širenju narodne borbe.

U istom se članku navodi sljedeće: „(...) Odmah iza 4 sata sakupio se otvarajući odbor u društvenim prostorijama, odakle je krenuo sa trobojnicom na čelu put kolodvora, koju je nosio naš stari narodni borac Franjo Udovčić iz Gologorice da dočeka glazbu te ostale prijatelje. Već se tog dana vidjelo veselje na licu svim našim a protivnicima zlovolja. Došao vlak, iskrcala se glazba sa liepim brojem prijatelja te se uvrstali i krenuli uz sviranje glazbe put društvenih prostorija. Čim je povorka stigla pred društvene prostorije te htjela da odsvira pred vratima jednu pjesmu, dodje oružana sila i zabrani sviranje, premda je glazba imala dozvolu sviranja. Nato je htio vrijedni naš g. učitelj pozdraviti nadošle prijatelje i domaćine, što mu je bilo isto zabranjeno od spomenute sile. Buduć je navedeno bilo zabranjeno, sazvaio je g. učitelj kao privremeni predsjednik skupštinu, da se izabere stalni upravni odbor, koja je svršila u 5 sati i pol izabravši sljedeći upravni odbor: predsjednik Ivan Gržević, župan, tajnik i blagajnik Josip Monas, učitelj, odbornici Lovro Tomašić, učitelj, Toma Šepuka, c. kr. cestar, knjižničar Ante Turčinović, želj. stražar, odb. zamjenik Franjo Opašić (...), revizori Joško Klun, selj. podčinovnik i Josip Opašić, gostioničar.“⁸³ Opiranje „neprijatelja“ pri proslavi ove svečanosti dokaz je nužnosti ove čitaonice. Iako su pokušali uništiti proslavu nisu uspjeli spriječiti ustoličenje čitaonice i njezinog odbora koja je tim činom mogla dalje nastaviti djelovati.

Uspjeh otvaranja ove Narodne Čitaonice kratko je trajao. Dolaskom nove fašističke vlasti u Italiji i ova čitaonica postaje *Dopolavoro*. Otvorena je i nova petero razredna talijanska škola, a opus knjiga nekadašnje hrvatske pučke škole bio je uništen. Započinje razdoblje agresivne talijanizacije, zabranjuje se hrvatski jezik i sve ono što je imalo bilo kakvog doticaja s tim jezikom. Tako je *Dopolavoro* u prostoru nekadašnje čitaonice postao prosvjetno i društveno središte u kojemu su se prenosili govori Benita Mussollinija te organizirale priredbe, plesovi, koncerti i drugi oblici zabave.⁸⁴

⁸² *Naša sloga*, broj 35, Pula, 28. kolovoza 1913., *Pazinski kotar: Svečano otvorenje Narodne Čitaonice u Cerovlju*, str. 2.

⁸³ *Isto*, broj 35, Pula, 28. kolovoza 1913., *Pazinski kotar: Svečano otvorenje Narodne Čitaonice u Cerovlju*, str. 2.

⁸⁴ CRLJENKO, Branimir. *Hrvatske čitaonice preporodne Istre: žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda*, str. 132-133.

6. ZAKLJUČAK

Istarski narodni preporod obilježio je simboličan period u Hrvatskoj povijesti zbog pojave nacionalne svijesti koja je prvo preporoditelj, a kasnije i narod navela na borbu. Za sobom je ostavio niz događaja koji su danas dio bogate nacionalne povijesti. Borba za osviještenost nacionalnoj pripadnosti određenom narodu na području Istre ne bi možda bila ni pokrenuta da se za nju nije zauzelo narodno, slavensko svećenstvo. Iako je većinsko stanovništvo Istre bilo nepismeno, oni su u njima uvidjeli veliki potencijal. Iz reda svećenstva istaknuo se Juraj Dobrila. U pisanoj riječi, baštini i materinjem jeziku, uvidio je bogatstvo koje je čekalo na svoje ustoličenje. Za to mu je bila potrebna visoka koncentracija nacionalne svijesti, a glavnu je ulogu vidio upravo u ruralnom stanovništvu. Smatrao je kako se prema njima mora postaviti kao roditelj koji će ih preodgojiti i izvesti na pravi put, koji im možda do tada i nije bio poznat.

Naša sloga je od prvog broja koji je izašao 1870. godine slavenskom narodu Istre ukazivala da ima svoju kulturu, baštinu i jezik. Gospodarske, političke i kulturne teme bile su popraćene ovim listom, a da bi riječi glavnog urednika i drugih autora imale smisla, one su morale biti pročitane narodu. Možemo zaključiti, bile su čitane u čitaonicama. Zato se čitaonice smatraju začetnikom narodne borbe i mjesta gdje je sve započelo. Tako su se pisana riječ, misli i ostale težnje preporoditelja mogle širiti kroz sve slojeve stanovništva. Čitaonica je tako bila pokretač prvog hrvatskog tabora gdje se narod u velikom broju okupio i proizašao sa nacionalnim ciljevima. Otvaranje udruženja kao što su „Družba sv. Ćirila i Metoda“ pa sve do osnivanja prve hrvatske gimnazije u Pazinu te pobjeda hrvatskih predstavnika na izborima za Carevinsko vijeće, rezultat su borbe naroda koji se probudio i konačno shvatio gdje i komu on pripada. Dolaskom fašizma na vlast i pripajanjem Istre Italiji stagniralo je proces nacionalne integracije Hrvata. Iako je proces bio zaustavljen, nacionalna svijest nije nestala, dapače, napokon je bila ustoličena 1947. godine kada je Istra postala sastavnim dijelom SFRJ.

Ovim radom potvrdila sam svoju tezu. Čitaonički pokret uistinu je držao jednu od glavnih uloga Istarskog narodnog preporoda. To potvrđuje i težnja naroda da se tolike brojne čitaonice na cijelom istarskom poluotoku i otvaraju. Tako je na području Istre djelovalo čak njih stotinjak. Narod je unutar njezinih prostorija mogao nesmetano govoriti materinjem jezikom, a čitanjem narodnih djela, organiziranim druženjima, koncertima, predavanjima upoznao se sa vlastitom kulturom, a sve je to rezultirao jačanjem nacionalne svijesti.

7. POPIS LITERATURE

1. CETNAROWIZC, Antoni. *Narodni preporod u Istri (1860.-1907.)*, Zagreb: Srednja Europa, 2014.
2. CRLJENKO, Branimir. *Hrvatske čitaonice preporodne Istre: žarišta kulturnog i nacionalnog preporoda*. Rovinj: HDK [i.e. Hrvatsko kulturno društvo] Franjo Glavinić, 2020.
3. CRLJENKO, Branimir, „Hrvatske čitaonice srednje Istre (1883.-1919.)“, u *Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću : zbornik radova sa znanstvenog skupa, Pazin, 15. studenog 1993.*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Sveučilišna knjižnica u Puli, 1996.
4. CRLJENKO, Branimir, „Hrvatska čitaonica u Pazinu“, u *Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu, Pazin, 14. studenoga 1997.*, ur. ŠIKIĆ, Josip, Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije : Pučko otvoreno učilište, 1999.
5. DOBRIĆ, Bruno. *Hrvatska čitaonička društva u Istri: u 19. i početkom 20. stoljeća*, Pula: Društvo bibliotekara Istre : Naučna biblioteka ; Pazin : IKD "Juraj Dobrila", 1993.
6. DOBRIĆ, Bruno, „Udruga „Čitaonica“ u Puli (1869.-1920.)“, u *Spomen knjiga prigodom 125. obljetnice osnutka udruge Čitaonica u Puli*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Društvo bibliotekara Istre : Sveučilišna knjižnica : Gradska knjižnica i čitaonica Pula, 1998.
7. DOBRIĆ, Bruno. *Kultura čitanja i nacionalni pokreti : čitalačka društva i knjižnice u Puli u drugoj polovici 19. i prvoj polovici 20. stoljeća*, Pula: C.A.S.H., 2003.
8. FRLAN, Vjekoslav, JELOVICA, Milivoj, „Čitalnica-istarska vila Crvena zvijezda“, u *Zbornik Kastavštine II*, ur. BROZOVIĆ, Milivoj, Rijeka: Otokar Keršovani, 1981.

9. JELINČIĆ, Jakov, „Hrvatska Čitaonica“ u sv. Petru u Šumi“, u *Hrvatska čitaonička društva u Istri u 19. i početkom 20. stoljeća*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Društvo bibliotekara Istre : Naučna biblioteka ; Pazin : IKD "Juraj Dobrila", 1993.
10. KATALENAC, Dragutin, „Prilog periodizaciji razvoja Narodnih čitaonica u Slavoniji u 19. i početkom 20. stoljeća“, u *Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću : zbornik radova sa znanstvenog skupa, Pazin, 15. studenog 1993.*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Sveučilišna knjižnica u Puli, 1996.
11. KATALINIĆ, JERETOV Rikard, „O 40-godišnjici „Hrvatske Čitaonice“ u Puli“, u *Spomen knjiga prigodom 125. obljetnice osnutka udruge Čitaonica u Puli*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Društvo bibliotekara Istre : Sveučilišna knjižnica : Gradska knjižnica i čitaonica Pula, 1998.
12. KRAŠ, Marijan, „Neka poglavlja djelovanja Ilirske čitaonice u Varaždinu i njezin razvitak prema suvremenoj knjižnici“, u *Čitaonički i knjižnični pokret u Hrvatskoj u 19. i 20. stoljeću : zbornik radova sa znanstvenog skupa, Pazin, 15. studenog 1993.*, ur. DOBRIĆ, Bruno, Pula : Sveučilišna knjižnica u Puli, 1996.
13. MILANOVIĆ, Božo. *Hrvatski narodni preporod u Istri: knjiga prva (1797.-1882.)*, Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1967.
14. RUBEŠA, Vinko, „Spomenica dvadesetpete godišnjice Hrvatske Čitaonice u Kastvu (Prve hrvatske čitaonice u Istri)“, u *Zbornik Kastavštine II*, ur. BROZOVIĆ, Milivoj, Rijeka: Otokar Keršovani, 1981.
15. STRČIĆ, Petar, „Nacionalno-politička borba Hrvata Istre i čitaonički pokret“, u *Pazin u drugoj polovini 19. i početkom 20. stoljeća : zbornik radova sa znanstvenog skupa u povodu 100. obljetnice utemeljenja Hrvatske čitaonice u Pazinu, Pazin, 14. studenoga 1997.*, ur. ŠIKIĆ, Josip, Pazin : Skupština udruga Matice hrvatske Istarske županije : Pučko otvoreno učilište, 1999.

16. ŠEPIĆ, Dragovan. *Hrvatski pokret u Istri u XIX. i na početku XX. stoljeća*, Račice: Reprezent, 2004.
17. ŠETIĆ, Nevio. *O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama: Naša sloga 1870.-1915.*, Zagreb : Dom i svijet, 2005.
18. DABO, M. (2017). „Za kmetske prste“. Juraj Dobrila i širenje pisane riječi. *Problemi sjevernog Jadrana*, 16 (-), 65-77. <https://doi.org/10.21857/m8vqrtz4q9>
19. MILOTIĆ, I. (2013). Potpore biskupa Josipa Jurja Strossmayera čitaonicama i narodnjačkom pokretu u Istri (Građa Dijecezanskog arhiva u Đakovu). *Vjesnik istarskog arhiva*, 20 ((2013.)), 209-227. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/121755>
20. POLIĆ, M. (2010). SLOVENSKI SVEĆENIK FRANJO RAVNIK KAO HRVATSKI NARODNI PREPORODITELJ. *Croatia Christiana periodica*, 34 (65), 67-100. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/63675>

7.1. Periodika

1. *Naša sloga*, broj 1., Trst, 1. lipnja 1870., *Mili rode!*
2. *Naša sloga*, broj 5., Trst, 1. kolovoza 1870., *Različite viesti.*
3. *Naša sloga*, broj 5., Trst, 16. kolovoza 1870., *Različite viesti.*
4. *Naša sloga*, broj 7., Trst, 1. travnja 1871., *Različite viesti.*
5. *Naša sloga*, broj 11., Trst, 1. lipnja 1871., *Dopisi.*
6. *Naša sloga*, broj 6., Trst, 5.veljače 1891., *Izbor zastupnika u carevinsko vieće.*
7. *Naša sloga*, broj 10, Trst, 5.ožujka 1891., *Sjajna pobjeda u istočnoj Istri.*
8. *Naša sloga*, broj 11, Trst, 12. ožujka 1891., dr. Matko Laginja: *Mojim izbornikom upravnih kotara: Kopra, Poreča i Pulja!*
9. *Naša sloga*, broj 28, Trst, 13.srpnja 1893., *Družba svetog Ćirila i Metoda za Istru.*
10. *Naša sloga*, broj 30, Pula, 31.kolovoza 1899., *Hrvatska gimnazija u Pazinu otvorena.*
11. *Naša sloga*, broj 27, Pula, 17.svibnja 1907., *14. MAJA 1907.: Istrija je uskrsnula! Propast tirana! Narod je pobedio svoje tlačitelje!*
12. *Naša sloga*, broj 31, Pula, 31.svibnja 1907., *Nije Istra talijanska!*

13. *Naša sloga*, broj 27, Pula, 17. svibnja 1907., *14. MAJA 1907.: Istrija je uskrsnula! Propast tirana! Narod je pobedio svoje tlačitelje!*
14. *Naša sloga*, broj 31, Pula, 31. svibnja 1907., *Nije Istra talijanska!*
15. *Naša sloga*, broj 3., Trst, 1. veljače 1871., *Čitaonica u Vrbniku.*
16. *Naša sloga*, broj 11., Trst, 13. ožujka 1890., *Sačuvajmo narodno blago, (pjesme, običaje itd.).*
17. *Naša sloga*, broj 11., Trst, 1. lipnja 1878., *Hrvati u Puli.*
18. *Naša sloga*, broj 20, Trst, 16. svibnja 1889., *Različite vesti: „Hrvatska Čitaonica“.*
19. *Naša sloga*, broj 21, Trst, 23. svibnja 1889., *Različite vesti: Hrvatska čitaonica u sv. Petru u šumi.*
20. *Naša sloga*, broj 22, Trst, 30. svibnja 1889., *Različite vesti: Otvorenje hrvatske čitaonice u sv. Petru u šumi.*
21. *Naša sloga*, broj 28, Trst, 15. srpnja 1897., *Različite vesti: Hrvatska čitaonica u Pazinu.*
22. *Naša sloga*, broj 34, Trst, 26. kolovoza 1897., *Različite vesti.*
23. *Naša sloga*, broj 3, Pula, 17. siječnja 1907., *Pazinski kotar.*
24. *Naša sloga*, broj 9, Pula, 3. ožujka 1910., *Pazinski kotar: Pučka predavanja u Pazinu.*
25. *Naša sloga*, broj 21, Pula, 26. svibnja 1910., *Pazinski kotar: Proslava 100-godišnjice Vrazova u Pazinu.*
26. *Naša sloga*, broj 32, Pula, 8. kolovoza 1912., *Pazinski kotar: Osnutak narodne čitaonice u Cerovlju.*
27. *Naša sloga*, broj 33, Pula, 14. kolovoza 1913., *Pazinski kotar: Otvorenje „Narodne Čitaonice“ u Cerovlju.*
28. *Naša sloga*, broj 35, Pula, 28. kolovoza 1913., *Pazinski kotar: Svečano otvorenje Narodne Čitaonice u Cerovlju.*

7.2. Internetski izvori

1. Studenac, Petar. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 7.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/studenac-petar>
2. Dobrila, Juraj. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 7.9.2024. <https://www.enciklopedija.hr/clanak/dobrila-juraj>

3. Mandić, Matko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.9.2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/mandic-matko>
4. Laginja, Matko. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.9.2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/laginja-matko>
5. Spinčić, Vjekoslav. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.9.2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/spincic-vjekoslav>
6. risorgimento. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 8.9.2024.
<https://www.enciklopedija.hr/clanak/risorgimento>
7. KARABAIĆ, Antun. Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 12.9.2024.
<https://hbl.lzmk.hr/clanak/karabaic-antun>

8. SAŽETAK

Rad se temelji na pregledu nacionalne integracije Hrvata na području Istre, popraćen Istarskim narodnim preporodom koji je nastao unutar čitaoničkog pokreta. Slijedi opis faza nacionalne integracije od početne faze, središnje faze te faze stagnacije i završne faze. Naveden je opis događaja političke borbe i pobjeda hrvatskih predstavnika na izborima za Carevinsko vijeće i jačanje nacionalne svijesti naroda koji je osjetio potrebu za javnim okupljanjima, a javna su okupljanja bila organizirana unutar tabora. Zatim, kako je došlo do osnivanja Družbe sv. Ćirila i Metoda čija je funkcija bila financiranje novih hrvatskih škola u Istri pa sve do otvaranja prve hrvatske gimnazije u Pazinu. Proces stagnacije je posljedica Prvog svjetskog rata i uspostavom nove talijanske uprave u Istri, a završna faza nacionalne integracije je doživjela svoj kraj pripajanjem novoj državi SFRJ. Nakon opisa slijedi uvid u čitaonički pokret koji je predstavljao glavni oslonac nacionalne borbe. Od najranijih pojava na europskom tlu; zatim njegov dolazak u Hrvatsku i na posljetku Istru. Istarski poluotok se po pitanju čitaoničkog pokreta puno više istaknuo od Hrvatskog teritorija. Iako je u Istru došao tek šezdesetih godina XIX. stoljeća, a u Hrvatsku već tridesetih godina XIX. stoljeća, Istra je na svom poluotoku raspolagala sa stotinjak čitaonica. Opisano je pet čitaonica u Kastvu, Puli, sv. Petru u Šumi, Pazinu i Cerovlju. Njihov razvoj i djelatnost bili su popraćeni u listu *Naša sloga*. Iz ovog lista je navedeno dosta primjera koji su obogatili ovaj rad.

Ključne riječi: nacionalna integracija, Istarski narodni preporod, čitaonički pokret, Carevinsko vijeće, tabori, Družba sv. Ćirila i Metoda, prva Hrvatska gimnazija u Pazinu, Prvi svjetski rat, SFRJ, *Naša sloga*

